

Садриддин Салим Бухорий

ТАБАРРУК
ЗИЁРАТГОХЛАР

Садриддин Салим Бухорий

ТАБАРРУК
ЗИЁРАТГОҲЛАР

Тошкент
«Ҷазуҷчи» нашриёти

Масъул муҳаррир ТИЛАК ЖУРА

Дилшод ҚИЛИЧНИНГ «Турондод» корхонаси

Бухорий, Садриддин Салим.

Табаррук зиёратгоҳлар. — Т.:
«Ёзувчи», 1993. — 48 б.

Бухоройи шарифнинг тирик қалъаси ким бўлган, жаҳонгир Амир Темур қай авлиёдан фотиҳа олган, ўз ғазалига куй бастаган хон бўлганми?...

Бу ва шунга ўхшашиболларга жавоб топмақчи бўлсангиз, марҳамат, «Табаррук зиёратгоҳлар»ни мутолаа қилинг.

Ҳазрат Абдулхолик Фиждувоний. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд, Шайх Нажмиддин Кубаро каби азиз авлиёларнинг ҳикматлари, биз ҳанузгача билмаган қароматлари ҳақида ҳам мазкур рисолада хабарлар берилган.

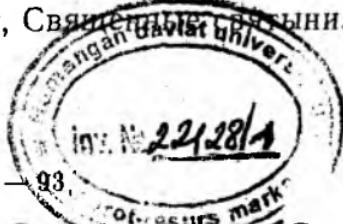
Зукко шоир, олим Садриддин Салим Бухорийнинг рисоласи орқали авлиё, олим, амир, шоирларни Сиз қайтадан кашф қиласиз. Ва, уларнинг табаррук зиёратгоҳларини тавоф қилган янглир руҳиятингизда ажаб бир мискинлигу мағрурликни ҳис этасиз.

Умид қиласизки, мутолаадан сўнг, иймону эътиқодингиз янаям бақувватроқ бўлиб, улуғ боболаримиз каби ёниб яшамоқ орзуси тозарган кўнглингизни қамраб олади.

Бухорий, Садриддин Салим, Святое Православие в Узбекистане.

4702620200 — 43
С М 362 (04) — 93 қатъий буюртма — 93

ISBN 5-8255-0203-3

© Садриддин Салим Бухорий,
«Ёзувчи» нашриёти, 1993 й.

ИМОМ АЛ БУХОРИЙ

Ислом оламида Қуръони каримдан кейинги мўътабар манбасъ—иккинчи муқаддас китоб Ҳадиси шарифдир. Шариф деган сўз арабча бўлиб, шарафли, азиз, қадрли деган маъноларни англатади. Қуръони каримни Қаломи шариф деб ҳам атайдилар. Шунингдек, шариф унвонига сазовар бўлган шаҳарлар ҳам бор: Шом, Бағдод, Куддус, Мазор, Бухорий шариф.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг айтган гаплари, қилган ишлари, шунингдек пайғамбар алайҳиссалом бошқаларнинг бирор ишини кўриб, уни маън қилмаган бўлсалар, шуларнинг ҳаммаси суннат ҳисобланади. Булар ҳақидаги далолат эса ҳадисдир.

Ҳазрат Баҳоуддиннинг устозлари ҳазрат Мир Кулол деганларки, ўнг қўлингизда Қуръони карим, чап қўлингизда эса Ҳадиси шариф бўлсин. Ана шу икки китобдаги таълимотга риоя қилсангиз, асло адашмайсиз.

IX асрда пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадисларини жамлаш, уларни ёйиш, саҳиҳ (аниқ, хатосиз) ларини шубҳалиларидан саралаш кучаяди. Муаррихлар бу асрни «олтин аср» ёки «олтин девор» асри деб атайдилар. Ал-Бухорий, Муслим, ан-Насафий, Абу Довуд, Ат-Термизий, ибн Можжа каби муҳаддислар худди шу асрда яшаб, фаолият кўрсатган. Уларнинг асарлари «Қутуби сittа» («Олти китоб») номи билан бутун дунёда машҳур.

Улуғ муҳаддислар орасида Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий биринчи ўринда турадилар, десак хато қилмаган бўламиз. Чунки Имом Бухорий (Имом Абу Абдуллоҳ шу ном билан бутун оламга танилган) гача ўтган муҳаддислар пайғамбар алайҳиссалом ҳадисларини саҳиҳ ё шубҳали бўлишига

эътибор бермай китобларга киритаверганлар. Тұғри, Мұхаммад алайҳиссалом тирикликларида ҳадисларни ёзиб олганлар бұлған. Жұмладан, Али ибн Абу Толиб, Абдуллоҳ ибн Амр ибн Анас ва бошқа саҳобалар саҳиҳ ҳадисларни ёзиб олганлар. Лекин йиллар үтавериб, миллий-сиёсий ихтилофлар күчайған, динге фойдаси тегар мақсадида айримлар пайғамбаримиз номларидан ҳадислар тұқығанлар. Фиқұрта илми қалом соҳасидаги зиддиятлар, амир ва ҳокимларга хушомадгүйлик оқибатида күплаб ишонарсыз ҳадислар ҳам юзага келған (Мұхаммад Сиддиқ Мұхаммад Юсуф).

«Мендан ривоят қилинған бирор ҳадисни әшитғанлар ингизде дилларингизга таниш, баданларингизга таъсир қиласындаған да ақлларингизга сиғадиган бўлса, демак, у менинг айтган ҳадисимдир. Аммо әшитған ҳадисларингиз бунинг аксилик туулса, у менинг ҳадисим эмасдир», даб таъкидлаганлар пайғамбар алайҳиссалом.

Имом Бухорийнинг туғилған йиллари, ҳатто куни ҳам аниқ—жижрий сананинг 194 йили, шаввол өйининг 13 куни, яъни мелодий 810 йил, 20 июль. Имом Бухоро шаҳрида туғилған, оталари Имом Исмоил саводли бўлганларидан учин бу санани ёзиб қолдирған. Имомнинг исмлари Мұхаммаддир.

Имом Бухорий биринчи бўлиб ҳадислар саҳиҳини ғайри саҳиҳдан саралаганлар. Бу—оғир меҳнат, улкан билим, тинимсиз риёзат талаб қиласындаған мушкүлотдир.

Бу вақтга келиб Бухоро «Қуббатул ислом» —ислом динининг гумбази деган ном олган ва бу шариф шаҳарда илму санъат, маданияту маърифат ривож топған, Бухоро олимлари жаҳонга машҳур бўлған. пайтда Хожа Имом Абу Ҳафс Қабир ал-Бухорий (834 йил марҳум бўлғанлар) ва бошқа алломалар илмни тарқатиш, олимларнинг кўпайишида улкан хизматлар қиласында (Наршахий, «Бухоро тарихи»).

Маълумки, Бухоро шаҳрида биринчи бўлиб Қутайба ибн Муслим томонидан 712 йил масжид бино қилинған. Шуни таъкидлаш лозимки, бу масжид үша даврда ҳам мактаб, ҳам мадраса вазифасини үтаган.

Наршахийнинг ёзишларича, Бухоро Абу Ҳафс Қабир туфайли «Қуббатул ислом» қомини олған. У кишининг ўғли Абу Абдуллоҳ (Абу Ҳафси Сағир деб ҳам атаганлар) илмлари шу даражага етганки, ҳожилар карвони Каъбадан қайтаётгандан, уларнинг уламолари Хожа Имом Абу Ҳафс ёнларига бориб, у кишидан мұзиммо

масалаларга жавоб сўрар экан. Шунда Абу Ҳафс: «Ўзинг-ку Ироқдан келяпсан, нима учун Ироқ олимларидан сўрамадинг?» деганда, у олим: «Бу масалада Ироқ олимлари билан мунозара қилдим, улар жавоб бера олмадилар ва менга Бухорога борганда бу муаммони Хожа Имом Абу Ҳафс ёки у кишининг фарзандларидан сўра!» дедилар.

Имом бир кеча-кундузда Қуръони · каримни икки маротаба хатм қилас, шу билан бирга шогирдларига ҳам дарс берар эканлар (Наршахий, «Бухоро тарихи», 130-бет).

Юқоридаги нақлдан маълум бўляптики, Имом Бухорий, Абу Исҳоқ Гулободий Бухорий, Ибн Сино, Абдулохолик Фиждувоний каби буюқ алломаларнинг Бухорода ўсиб вояга атиши беҳикмат эмас, балки Бухорода аллақачон бундай алломалар учун илму урфоний замин ҳозирланган эди. Бухоро Байтул ҳикмати пойдеворини Имом Ҳожатбарор номи билан бутун дунёга танилган зот Абу Ҳафс Қабир Бухорий қўйган эдилар.

Манбаларда қайд қилинишича, Абу Ҳафс Қабир Бухорий Имом Бухорийга дарс бериб, у кишидаги ҳадисга бўлган муҳаббатни билгач, Имом Бухорий ҳақларида дуо қилиб: «Келажакда бу кишидан улуғ муҳадис чиқади!», деб каромат этганлар.

Имом Бухорий ўн олти ёшида оналари ва акалари билан бирга ҳажга бориб, тўрт йил Маккада яшаган. У киши Шом (Дамашқ), Қоҳира, Басра, Кўфа, Бағдод, Марвда ҳам бўлиб, илм олганлар, ҳадис жамлаганлар.

*Имом Бухорий пайғамбар алайҳиссаломнинг 600 минг ҳадисларини жамлаб, шулардан 300 мингини ёдлаган. Ўзларининг тўрт жилдан иборат «Ал Жомиъ ас-саҳиҳ» (Бу асар «Саҳиҳи Бухорий» номи билан ҳам машҳур), яъни «Ишончли тўплам» номли китобларига 7275 ҳадисни саҳиҳ деб далиллар асосида исботлаб киритганлар.

Олимларниг таъкидлашича, «Ал Жомиъ ас-саҳиҳ» да фиқҳ, исломий маросимлар, аҳлоқ-одоб, таълимтарбия ҳақида, шунингдек ўша давр тарихи ва элшунослигига доир маълумотлар киритилган.

Нақл қилурларки, Басрада Имом Абу Абдуллоҳ Мұхаммад Ибн Исмоил ҳадисдан сабоқ дарсида дафтарсиз, қаламсиз дарсга қатнашиб, ҳеч нарсани ёзиб олмасканлар. Сабоқдошлари Имом Бухорийни синамоқ бўлиб, ўн олти күп олдин ўтилган дарсдан савол беришибди ва ҳаммалари дафтарларини очиб, ёзганларини

кузатишибди. Имом кўзларини юмиб, домладан эшитганларини бир бошдан тақрорлабдилар, айрим сабоқдошлари хато кўчирган, баъзилари ёзиб олишга улгурулмаган жумлалар бор экан. Имом тақрорлаганиларидан сўнг, улар ўз хатоларини тузатишибди ва Имом Бухорий хотираларига қойил қолишибди.

Имом Бухорий тақво, саховат, меҳру муруватда ҳам тенгсиз бўлган эканлар.

Бу зоти шариф «Ал Адаб ал—Муфрад», «Китоб асмоъ—ис-саҳоба», «Китоб бадъ ил-маҳлуқот», «Китоб бадъ ил-маҳлуқот», «Китоб бирр ил-волидайн», «Тарихи Бухоро», «Ал Жомиъ ал Қабир», «Китоб ул—виждон», «Китоб ул—муснад ал—кабир» ва бошқа ўнлаб асаларнинг муаллифи ҳисобланадилар.

Имом Бухорий Бухорога қайтиб, ҳадисдан дарс берадилар. Лекин ҳасадгўй, сохта олимлар бу кишини амирга ёмонлашади. Холид ибн Аҳмад аз-Зуҳайли номли киши амир бўлган экан. Амир Имомни аркка чорлаб, бизга ва шаҳзодаларга ҳадисдан дарс беринг, дейди. Имом эса эътиroz билдириб: «Илм аркка, шоҳлар ёнига бормайди. Агар амирга илм керак бўлса, Аллоҳ таолонинг уйи—масжидга келсинлар ва шу ерда таълим олсинлар!» дейдилар. Натижада амир Имом Бухорийни Бухородан бадарга қиласди. Имом Самарқандга бориб, Пойариқ туманида бир неча муддат турадилар ва ўша ерда 872 йил 1 сентябрда марҳум бўладилар. Имом Бухорийнинг қабрлари Пойариқ туманинадур.

Абу Тоҳирхожанинг ёзишларича, у кишининг қабрларидан анча вақтгача мушкдан ҳам хушбўйроқ ҳидтаралиб турган. Тажрибада кўрилганки, кимки «Саҳиҳи Бухорий»ни бошига кўтариб, шаҳар ва маҳаллаларни айланиб чиқса, албатта ўша шаҳар ва маҳалла аҳлини Аллоҳ таоло оғатлардан сақлаган.

Имом Бухорий масжидлари ёнида Бухоро Амири Абдуллахон (1534—1598) масжид қурдирган. Бу қишлоғни Ҳожа Исмоил қишлоғи деб атайдилар. Бутун мусулмон олами Имом Бухорийнинг 1200 йилликларини 1974 йил нишонлади.

Ҳадислар таъсирида Ғарбу Шарқ адиблари жуда кўп асалар ёзганлар. Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоийнинг «Қирқ ҳадис»лари бунга мисол бўла олади. Шарқ алломалари Жалолиддин Румий, Саъдий, Ҳожа Ҳофиз, Лутфий ғазалларида, улуғ олмон шоири

Гётенинг «Фарбу Шарқ девони»даги шеърларда ояту ҳадис таъсирини күриш мумкин.

Ҳадислар меҳру муруват, мардлигу саховат, инсофу тавфиқ, адолату покликни тарғиб қиласы. Миллатчилигү маҳаллийчилик, кибру шұхратпарастлик, тамаъгирилигү худбинлик, фоҳишабозлигү ёлғончилик каби иллатлар қораланади.

Гёте ояту ҳадисни ўрганиб, қуйидаги мисраларни битган:

Нодон ҳар ҳодисаны ўзича шарҳлашга шай,
Ҳар ҳодиса сабабин билгум деган авом-да.
Аллоҳға итоаттур ислом деган сұз асли
Исломда яшаб ҳамма ўлажакмиз исломда.

Имом Бухорийнинг «Ал Жомиъ ас-Саҳиҳ» китобларидағи ҳадислардан намуналар:

Бир-бириңизни ёмон күрманглар, бир-бириңизга ҳасад қилманглар, аразламанглар, ақа-үка тутиниб, Аллоҳнинг солиҳ бандалари бўлинг. Мусулмон одам ўз биродари билан уч кундан ортиқ аразлашмасин!

Муноғиқлик белгиси учта: ёлғон гапиргай, ваъдага вафо қилмағай, омонатга хиёнат қилғай.

Аввало онангга, яна онангга, сұңг отангга яхшилик қил!

Қариндошларига оқибатсиз одам жаннатга кирмайди.

Ҳар бир ээгу иш садақадур. Ёмонликдан ўзни тийиш ҳам садақа. Шириң сұз — садақа ҳисобланади.

ИСМОИЛ СОМОНИЙ

Маълумки, Мовароуннаҳр ва Хурросон араблар томонидан фатҳ этилгандан кейин бу ерда араб халифалари маҳаллий халқ вакилларидан бошқарувчи—амирлар тайинлашган. Мовароуннаҳр ва Хурросонда IX асрга келиб Тоҳирий (821—873), Саффорий (867—910), Сомонийлар (819—1005) давлати пайдо бўлди. IX—XI асрларни Шарқ ренесанси—уйғониш даври, форс-тожик адабиётининг гуллаган вақти деб тарихда қайд қилгандар. Зоро фалсафа, фиқҳ, ҳадис, риёзиёт, фалакиёт, жуғроғия, тиббиёт, мусиқа, кимё, меъморлик, хуллас, кўплаб соҳаларда янги-янги қашфиётлар содир бўлди. Энциклопедик олимлар Абу Жаъфар бин Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Муҳаммад Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Умар Ҳайёмнинг қатор китоблари, шунингдек Рӯдакий, Дақиқийнинг гўзал ғазаллари, Фирдавсийнинг оламшумул «Шоҳнома»си, худди шу даврнинг маҳсули ҳисобланади.

Нақл этилийича, амир Асад ибн Абдуллоҳ (783 йил вафот қилган) нинг қўлида Сомонхудот исломни қабул этган. Нэршахий ёзади: «Унинг Сомонхудот дейилишига сабаб шуки, у бир қишлоқ барпо қилиб, унга Сомон деб ном берди ва Бухоро амирини Бухорохудот (яъни, Бухоронинг эгаси, амири) деб атаганларидек, уни ҳам шу қишлоқ номи билан Сомонхудот деб атадилар. Сомонхудот Асад Қушайрийга бўлган ҳурмати туфайли ўғлига Асад исмини берди, Шу Асад амир И smoil Сомонийнинг бобосидир. Сомонхудот Баҳром Чўбин Маликнинг авлоди экан».

Сомонхудотнинг ўғли Асаддан тўрт фарзанд қолган: Нуҳ, Аҳмад, Яҳъё, Илёс, Халифа Маъмунга манзур бўлгулик хизмат қилганлари учун халифа Аҳмад ибн

Асадга Фарғона, Яҳъёга Чоч ва Йистаравшан, Йлөсга
Ҳирот, Нуҳга Самарқанд ҳокимлигини берди.

Аҳмад олим ва порсо бўлган (Наршахий). Муаррих
Муқаддаснинг таъкидлашича, сомонийлар уламо ва
фоизилларга бошқа амирлардан кўра кўпроқ эҳтиром
кўрсатишган.

Аҳмад ибн Асад вафотидан сўнг унинг таҳтини ўғли
Наср ибн Аҳмад эгаллади. Низоми Арўзи Самарқандий
«Мажмаъул наводир» («Нодир ҳикоятлар») китобида
дейдик, Наср ибн Аҳмад сомонийлар сулоласига мансуб
амирларнинг дурдонаси эрди. Наср ибн Аҳмад
ҳукмронлиги даврида бутун Мовароунаҳр сомонийлар
ихтиёрида бўлган. Арўзи Самарқандийнинг таъкидла-
шича, Наср қишини Бухорода, ёзни Самарқанд ёки
Балхда ўтказган. Дарвоҷе, муаррихларнинг кўпи,
Сомонхудот асли, балхликdir, деб ёзганлар. Бир йил
Наср ибн Аҳмад Ҳиротга бориб баҳорни Бадғисда ўт-
казди. Шундай қилиб, бир йилдан ортиқ вақт бу ерда
қолди. Бухорога бориш умуман хаёлидан кўтарилиди.
Шундан сўнг лашкарбоши ва аъёнлар устоз Рӯдакий
хузурига бориб: «Агар шоҳни Бухорога жўпашга рози
қилсанг, сенга беш минг динор берамиз. Фарзандлари-
мизни соғиндиник, Бухорони соғингандан жонимиз бўғзи-
мизга келди», дебдилар. Рӯдакий амир базмида удни
олиб, қуидаги ғазалини куйлабди:

Бўйи жўйи мўлиён ояд ҳаме,
Еди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Мўлиённинг ҳиди бу ён келадир,
Меҳрубон ёр ёди шу он келадир.
Амунинг қум-тоши оёқ остида,
Пар мисоли роҳатижон келадир.
Қанчалик тошса-да Аму сувлари,
Отимиз қорнидан тўбон келадир.
Эй Бухоро, шод бўл, ҳам шод кул,
Сен тараф шоҳ шоду шодмон келадир.
Шоҳ ойдир ҳам Бухоро осмон,
Осмонга ой нурафшон келадир.
Шоҳ сарвдир ҳам Бухоро бўстон,
Бўстонга сарви равон келадир.

(Ш: Шомуҳамедов таржимаси).

Рӯдакий шу байтга етганда амир таъсирланиб,
таҳтдан тушиб, ҳатто этигини киймай, Бухоро сари
равона бўлибди. Рӯдакийга эса лашкарбошилар беш-
минг динорни икки баравар қилиб берган эканлар.

Насрнинг укаси Исмоил ибн Аҳмад ас-Сомоний 849 йил Фарғонада туғилган. Амир Исмоил Бухорога 874 йил келган. Бу вақтда Бухорода тўс-тўпалон авж олган, шаҳар ярим вайрона ҳолда бўлган. Чунки Ҳусайн ибн Тоҳир ат-Тойи Хоразмдан келиб, Бухорони талаған. Бухорода ўғрилик, бебошлиқ авж олган. Ҳожа Абу Ҳафс Қабир Бухорийнинг ўғли Абу Абдуллоҳ Наср ибн Аҳмадга хат ёзиб, Бухорога амир тайинлаб юборишни илтимос қилган. Ва шу хат шарофатидан Бухорога Наср ўз укаси Исмоилни амир этиб юборган.

Амир Наср вафотидан кейин бутун Мовароуннаҳр амир Исмоил тасарруфига ўтди. Амир Исмоил Тарозни фатҳ қилді, Ҳурсон амири Амр Лайсни жангда енгди. Амр ибн Лайс асир бўлди. Амр ибн Лайс дейдики, мени асир олганларидан сўнг узоқдан амир Исмоил Сомонийни кўриб, отдан тушмоқчи бўлдим, лекин у ўз жони ва боши билан қасам ичib: «Отдан тушма!» деди, бундай муомалани кўриб, менинг жоним қарор топди... Менга меҳрубонлик кўрсатди ва сени ўлдирмайман, деб айтди ва узугимни қўлимдан тортиб олган кишидан уч минг дирҳамга сотиб олиб, менга берди (Наршахий, «Бухоро тарихи», Т—1991 йил).

Маълумки Бухоро атрофидаги девор 831 йил Муҳаммад ибн Яҳъё ибн Абдуллоҳ ибн Мансур даврида қурилган. Чунки турк коғирлари Бухоро ҳалқига босқин этиб жабр қиласди. Бу девор «Кампирак девори» номи билан аталган. Лекин ундан олдин ҳам Бухорода девор бўлған экан. Ҳар бир амир Бухоро деворини таъмиглашга сайъ-ҳаракат этар, бунга кўп маблағ ва куч сарфланарди Амир Исмоил Сомоний эса ҳалқни бу қийинчиликлардан қутқарди. У: «Мен Бухоронинг қалъаси, то ғирик эканман, Бухорога ҳеч қандай ёв киролмайди!», деди ва у ўз сўзи устидан чиқди. Бухоро шаҳри девори эса 850-йил бино этилди.

Бухорода сомонийлар даврида бой кутубхона бўлган. Амир Нуҳ ибн Мансурдан (ҳукмронлик даври 976—997) ижозат олган Ибн Сино бу кутубхонадан фойдаланган. Сомонийлар даврида жуда кўп илмий ва адабий асарлар ижод қилинди. Агар бу асарлар рўйхатини тизмоқчи бўлсак, кўркам бир китоб бўлур.

Бухорода кумуш танга ва дирҳам зарб қилинган.

Наршахийнинг ёзишича, Бухорода байт—ут—тиroz, яъни тўқимачилик корхонаси бўлган. Бухородан занда-нича номли матони Шом, Миср, Румга олиб кетганлар.

Сомонийлар даврида жуда кўп иншоатлар, обидалар

қурилган. Сомонийлар мақбараси Бухородаги энг гузал; ноёб обидадир. Бу обида ҳақида жуда күп китоблар ёзилган. Ривоятга кўра, уни Исмоил Сомоний отаси Аҳмад ибн Асад учун қурдирган. Кейин бу мақбара Сомонийлар хонадонининг даҳмаси бўлди. Мақбарада-ти ёзувга кўра, унда Исмоил ва унинг невараси Наср II ибн Аҳмад дафн қилинган. Бу бино куб шаклида қурилган бўлиб, одам ақлини лол қолдирадиган дара-жада мукаммалдир. Ишоот пишиқ ғиштлар билан бино этилган. Бутун дунёдан келадиган сайёҳлар минг йил-дан бери бу обидани ҳайратланиб тамошо қиласидар ва ота-боболаримиз санъатига, ақлига, илмига, мада-ниятига қойил қолиб, таъзим қиласидар.

Тим қишлоғидаги Араб ота мозори, Бухородаги Мағоқи Атторон, Термиздаги Чорсутун масжиди шу даврдан қолган нодир ёдгорликлардир.

Буғроҳон қарлуқлар, чигиллар, яғмолар ҳамда Ет-тисув ва Қашқардаги туркларнинг Ўрта Осиёнинг Шош, Фарғона ва қадимги Суғд ерлари учун бошлаган жангига раҳбарлик қилди. Қораҳонийлар сулоласи Сомонийлар сулоласини енгди. 1005 йил бутун Мовароуиннаҳр қораҳонийлар қўлига ўтди.

Сомонийлар сулоласи ҳукмронлик қилган йиллар қўйидагичадир. Нуҳ ибн Асад (819—842), Аҳмад ибн Асад (842—864), Наср I ибн Аҳмад (864—897), Исмоил ибн Аҳмад (897—907), Аҳмад ибн Исмоил (907—914), Наср II ибн Аҳмад (914—943), Нуҳ I ибн Наср (943—954), Абдумалик ибн Нуҳ (954—961), Мансур I ибн Нуҳ (961—976), Нуҳ II ибн Мансур (976—997), Мансур II Нуҳ (997—999).

«Тарихи Муллоҳода»да ёзилган:

Нуҳ тан буданд з-оли Сомон машҳур,
Ҳар як ба валояте шаҳрӣ мазкур:
Исмоилу Аҳмад, ду Насру
Ду Нуҳ, ду Абдул Малиқ, ду Мансур.

Таржимаси: Сомонийлар авлодидан тўққизтаси машҳур бўлиб, ҳар бири шаҳарда ҳоким эди. Булар Исмоилу Аҳмад, икки Наср, икки Нуҳ, икки Абдул Малиқ, икки Мансур.

ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙ

Улуғ мутасаввуф шоир, олим, файласуф, тарбиячи, авлиё Хожа Аҳмад Яссавий Сайрам қасабасида туғилган. Бу зоти шариф Ҳазрат Султон, Қулхожа Аҳмад, Мискин Аҳмад, Аҳмад ибн Иброҳим, Аҳмад Яссавий тахаллуслари билан ижод қилган ва бутун оламга танилгандир. Яссавийнинг отаси Иброҳим, бобоси Илес бўлиб, насаблари Ҳазрат Али розиоллоҳу анҳумга бориб тақалади. Онаси Ойша хотун эди. Мавлоно Хисомуддин Сифноқийнинг ёзишича, Аҳмад Яссавий 130 йил умр кўриб, 1166 йилда марҳум бўлган. Аҳмад Яссавий ёзади:

Одамлардан файзу шукуҳ ололмадим,
Юз йигирма бешга кирдим, билолмадим.

Хожа етти ёшда отадан етим қолди. У Арслонбоб (Арслонбобо), Юсуф Ҳамадоний, Сайд ибн Ваққос, Шаҳобиддин Исфинжобий ва бошқа устозлардан сабоқ олган.

Нақл қилурларки, пайғамбаримиз Мұҳаммад алайҳиссалом Аҳмаднинг туғилишини олдиңдан билганлар. Пайғамбаримиз асҳоби киром ила бир жойга борганда оч қолганлар. Расулуллоҳ дуолари баракотидан Жабраил алайҳиссалом бир тавоқ хурмо келтирадилар. Уша хурмолардан би донаси ерга тушади. «Бу Сизнинг умматингиздан бири Аҳмад Яссавийнинг насибасидир», деб Жабраил алайҳиссалом уқтирадилар. Пайғамбар алайҳиссалом асҳоблардан, қай биiringиз бу омонатни эгасига топширишни ўз зиммангизга оласиз, деб сўраганда, ҳеч кимдан садо чиқмабди. Фақат Арслонбоб Аллоҳ таолло инояти ила расулуллоҳнинг бу топшириқларини бажаражагини билдиради. Табаррук хурмо устига бир парда зоҳир бўлди ва пайғамбар алайҳис-

салом Султон Аҳмад Яссавийнинг шаклу шамойилларини тасвирлаб, ул зот таълими билан шуғулланиш кераклигини Арслонбобга амр этдилар. Ииллар ўтди. Арслонбоб етти яшар Аҳмадни Сайрамда кўриб танийдилар ва салом-аликдан сўнг ёш Аҳмад омонатни сўрайди. Омонат ўз эгасига берилди. (Ҳасанхожа Нисорий ал-Бухорий).

Мираҳмад Мирхолдор ўғлининг «Хожа Аҳмад Яссавий» (Чимкент, 1992) рисоласида келтирилишича, устоз Шаҳобиддин Исфийжобий шогирдларини имтиҳон қилмоқчи бўлибди ва ҳар бирига биттадан товуқни хеч кимнинг кўзи тушмайдиган жойда сўйишни буюрибди. Ҳамма топшириқни бажарган, фақат Аҳмад тирик товуқ билан келиб: «Узр, устоз! Мен ҳамма жойда Аллоҳ таолонинг назарини ҳис қилдим. Шу боис вазифани бажаролмадим», деди. Устоз ёш Аҳмаднинг валийлигига тан бериб, дуо қилибди. (Ҳ. Муҳаммадхўжаев, «Пири Туркистан», «Маърифат» 14 апрел, 1993).

Алишер Навоий «Насоимул муҳаббат»да ёзадиларки, Хожа Аҳмад Яссавий Туркистан мулкининг шайхул машойихидур. Мақомоти олий ва машҳур, каромоти матавалий (ҳайратланарли) ва номаҳсур (чегарасиз). Шоҳу гадо анинг муриди эрди. **Баъзи бир нақлларда** айтилишича, тўқсон тўққиз минг муридлари бўлган экан. Жумладан Қутбиддин Ҳайдар, Ҳаким ота, Исмоил ота ва бошқа муридлари машҳур. Шайх Разиддин Али Лоло ҳам буюк шайх Нажмиддин Кубро хизматига боришдан олдин ҳазрат Аҳмад Яссавийдан таълим олганликлари ҳақида маълумот бор.

Аҳмад Яссавийга шайхлик хирқасини Юсуф Ҳамадоний кийдирган. Маълумки, Юсуф Ҳамадоний (1048—1140) Силсилаи шарифдаги тўққизинчи халқанинг пири муршиди ҳисобланади. Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари Бухоройи шарифда бир неча йил яшаганлар. Бухоройи шарифда бу зоти шариф Хожа Абдуллоҳ Барқий, Хожа Ҳасан Андоқий, Хожа Аҳмад Яссавий ва Хожа Абдулхолик Фиждувонийларни тарбиялаганлар.

Аҳмад Яссавий Юсуф Ҳамадонийнинг учинчӣ халифалари бўлиб, бир неча вақт устоз ўрнида Бухородаги хонақоҳда пири муршид сифатида қолиб, толиби илмларга таълим берган, кейин эса Яссига қайтган. Хонақоҳда эса Юсуф Ҳамадонийнинг тўртинчи халифаси Абдулхолик Фиждувоний қолган.

Аҳмад Яссавий Туркистанга қайтиб, ўз тариқати яссавияга асос солгач, дин ва тасаввуф ғоялари тарғи-

би учун шеър шаклидан ҳам фойдаланган, яъни муридлар зикр чоғида Яссавий яратган ҳикматларни ҳам ёд ўқишиган (И. Ҳаққул).

Аҳмад Яссавий уйланган, ўғли Иброҳим Шайхзода ёшлиқда марҳум бўлган, қизлари Яссавий авлодларини давомчиси эканлиги тарихий манбааларда дарж қилинган. Уллуғ ўзбек шоири Атойӣ, ҳазрат Баҳоуддин Нақшбандга таълим берган Қусам Шайх Хожа Аҳмад Яссавий авлодлариданdir. Шоир Тоҳир Қаҳҳорнинг ёзишича, айни шу кунларда ҳам Хожанинг авлодидан Шаҳобиддин Яссавий Туркияда яшамоқда.

Нақл қилинишича, Султон Аҳмад Яссавий пайғамбар алайҳиссалом ёшларига, яъни 63 га киргандан сўнг ер устини тарю қилиб, ер остига кирган, қайтиб чиқмаган. Горда ҳам ўз шогирдларига дарс берган ва «Девони ҳикмат»ни давом эттирганлари ҳақида маълумот бор. Демак, у ер остига кирганда ҳам дунёвий ишлардан воз кечмаган (Эргаш Рустамов).

Хожа Ҳофиз «Девони»ни, Жалолиддин Румий «Маснавий»сини «Қуръони форсий» деб атасалар, Ҳожа Аҳмад Яссавий «Девони ҳикмат»ини «Қуръони туркий» деб эъзозлайдилар. Ҳожа дейдиларки, менинг ҳикматларим кони ҳадисдур. Дарҳақиқат, Яссавий шеърларини ояту ҳадис—ҲИКМАТга айлантириди.

Яссавия тариқати жаҳрия зикрга асосланган. «Фиёсул лугот»да «жаҳр—ошкоро, кардан ва овоз баланд кардан дар хондан» яъни, ошкор қилмоқ ва баланд товуш билан ўқимоқдир, деб айтилган (253—бет).

«Девони ҳикмат»да ёзилганки:

Мани ҳикматларим кўпларга айтинг,
Дуо такбир қилиб раҳматга ботинг.
Агар ҳикмат ўқуса айюҳаннос,
Эрур фарзанд манга ул толибиннос —

деган мисралар жаҳрияга ишорадур.

Қатағон даврида ҳам яссавийшуносликка муҳим ҳисса қўшган ўзбек олими Эргаш Рустамовнинг таъкидлашича, Аҳмад Яссавий чивиқдан сузғич тўқиши, ёғочдан қошиқ ва чўмич йўниб сотиш билан тирикчилик қилган.

Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикмат девони» тўрт бобдан: «Дарёи шариат», «Роҳи тариқат», «Қулзуми ҳақиқат», «Дарёйи раҳмат»дан иборатдир.

Шуни таъкидлаш жоизки, қизил империя давридаги

исломшунослар яссавия билан нақшбандия тариқатини бир-бираға зид ёки унисини бунисидан устун деб талқын этарди. Уларнинг фикрича, яссавияда тарки дунёчилик, гӯшанишинлик устун бўлиб, нақшбандияда эса қўл-мехнат, дил—Аллоҳ билан банд, дунёни тарк этмай яшашга талқин қилинган. Эмишки, яссавияда тиламчилик қилиш мумкин-у, лекин нақшбандияда тиламчиликка қарши курашилган. Бундай фикр нотўғри. Яссавияда ҳам меҳнат қилиш фарз, текинхўрлик айб, гуноҳ саналган. Аҳмад Яссавий дейдилар: «Шайх ул-дурки, нарзу ниёз олса, уни мискин, гариб, бечора, етим-есирларга бергай. Агар бу нарзу ниёзни ўзи еса, гўё мурдор ит емишини тановул қилган бўлур.»

Аллоҳ таоло таълимини, пайғамбар алайҳиссалом ўғитларини туркий тилда ёйиш яссавия тариқатининг мақсадидир.

Хўш, нақшбандияда-чи? Бунда ҳам худди шундай. Нақшбандия тарйқати таълимоти форс-тожик тилида, яссавия таълимоти туркий тилда бутун оламда тарқалган. Ҳар иккала сулукдагилар бидъату хурофот, жаҳолату нодонлик, босқинчлигу миллатчилик каби иллатларга қарши курашганлар. Зеро, ҳар иккала сулук бошида пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом турибдилар. Ҳар икки сулук ҳам сунний мазҳаб ақидаларини ёйган.

Атоқли олим Нажмиддин Комилов тўғри таъкидлаган каби, Баҳоуддин Нақшбанд «зоҳирда ҳалқ билан ва ботинда ҳақ билан» шиорини кўтариб чиққан бўлсалар-да, аммо хилватни бутунлай инкор этмаганлар.

Аҳмад Яссавий қабрлари устида соҳибқирион Амир Темур 1395 йил улқан мақбара қурдирди. Унинг салобати, маҳобатини Бибихоним, Оқсарой, Бухоройи шарифдаги Арк, Шайхул Оlam. (Сайфиддин Боҳарзий) обидаларига тенглаштириш мумкин. Мақбаранинг 35 та хонаси бор.

Айни шу кунларда Қозоғистон ҳудудида жойлашган Яссидаги Хожа Аҳмад мозорлари бутун дунёдан келаётган эътиқод эгалари учун обод ва файзбахш зиёратгоҳ, яссавия таълимоти эса тўғри йўлни топиш учун дастурдир.

ХОЖА АБДУЛХОЛИҚ ФИЖДУВОНИЙ

Хожа Абдулхолиқ Фиждувоний (1103—1179) буюк мутасаввуф олим, нақшбандия тариқатининг ривожига муҳим ҳисса қўшган аллома, соҳиб каромат авлиё бўлиб, Хожаи Жаҳон (Жаҳон хожаси) номи билан бутун дунёга машҳур ва маълум. Унинг отаси Имом Абдулжамилдир. Имом Абдулжамил Имом Молик (713—795) авлодларидан ҳисобланади. Имом Абдулжамил асли Румлик. Хожа Абдулхолиқнинг онаси подшоҳ авлодидан бўлган.

Хожа Абдулхолиқ Бухоро вилоятининг Фиждувонида туғилган ва шу ерда марҳум бўлган. Хожанинг қабри Фиждувон шаҳрининг марказида. Онасиниг оёқи томонида кўмилган. Бу зиёратгоҳ ёнида Абдулхолиқ Фиждувонийнинг чиллахонаси, ҳужаралари бўлган. Кўксаларнинг айтишича, қирқ зинали тарихий нарвон ҳам бор экан. Ҳозир нарвоҳ, чиллахон йўқ, лекин тошқудуқ бор. Шунингдек, Хожа Абдулхолиқ қабри ёнида Мирзо Улубек қурдирган мадраса ҳозирги кунгача сақланган. Мозорнинг щимолида жомеъ масжиди ҳам қурилган. Масжидда ҳар кун ибодат қиласидар.

Хожа Абдулхолиқ Фиждувоний Ҳазрат Хизр алай-ҳиссалом, Юсуф Ҳамадоний, Имом Садриддин, Ниёз Ҳоразмий (бу киши Бобойи Лақлақагү номи билан машҳур) лардан таълим олган.

Хожага ҳазрат Хизр зикри хуфия таълимини ўргатганлар. Хожа Юсуф Ҳамадоний «Силсилаи шариф»да тўққизинчи халқанинг пири ҳисобланади. Юсуф Ҳамадоний (1140 йўл вафот қйлган) Шайхулшуҳ, Қутбул аср, шоҳ Ҳамадоний деб эъзозланган. Ул зоти шарифнинг исми Абу Яъқуб Юсуф бин Аюб бин ал Ҳусайн бин ал Баҳора ал Ҳамадонийдир.

Юсуф Ҳамадоний пиёда 37 марта ҳаж қилгани, умрида Куръони каримни минг марта хатм этгани ҳақида маълумот берилади.

Хожа Юсуф Бағдод, Исфаҳон, Бухорода таълим

олган. Ул зотнинг устодлари Абу Исҳоқ, Абу Абдуллоҳ Жувайний, Шайх Абу Али Фармадийлардир.

Носириддин Тўра ибн Амир Музаффар ал-Ҳанафий ал-Бухорийнинг «Тұхфат аз-зойириң» китобида ёзилишича, Юсуф Ҳамадоний бирор шаҳарга борсалар, ўша жойдаги шароблар ўз-ӯзидан сиркага айланар экан. Бу Юсуф Ҳамадоний караматидан нишонадир.

Юсуф Ҳамадоний Бухорода Ҳожа Абдуллоҳ Барқий, Ҳожа Ҳасан Андоқий, Ҳожа Аҳмад Яссавий, Ҳожа Абдулхолиқ Фиждувонийларга сабоқ берган.

Нақл қилишларича, Юсуф Ҳамадонийнинг етти юздан ортиқроқ шогирдлари валийлик даражасига етган, ул зоти шариф саккиз минг бутпарастни исломга даъват этиб, мусулмон қилган экан.

Абдулхолиқ Фиждувонийнинг «Рисолаи соҳибия», «Рисолаи Шайхушшуюҳ ҳазрат Ҳожа Абу Юсуф Ҳамадоний», «Мақомоти Ҳожа Юсуф Ҳамадоний» асарлари машҳурдир. Абдулхолиқ Фиждувоний маънавий фарзанди Авлиёи Қабирга ёзиб қолдирган насиҳатлари бир неча асрлардан бери нақшбандия тариқати муршиду муридларига йўлчи юлдуз каби хизматда.

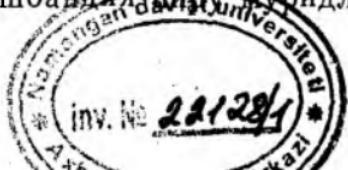
Али Сафийнинг «Рашаҳоту айнул ҳаёт» китобида Ҳожа Абдулхолиқ Фиждувонийнинг рашҳа (томчи)лари келтирилган. Кейинги пир-устозлар мазкур рашҳаларни асраш ва келгуси авлодга етказиш, шунингдек уларни изоҳлаш ва ёйишни ҳамда уларга амал қилишни ўз вазифалари, бурчлари деб билганлар.

Муъин ал фуқаро Аҳмад ибн Маҳмуд Муллозода китобида қайд қилинишича, Садр ал Қабир Бурҳониддин (1196 йил марҳум бўлган) Ҳожаи Жаҳоннинг муриди бўлиб, Бухородаги масжиди Баланд ва Сўзангарон масжидини қурдирган.

Абдулхолиқ Фиждувонийни Ҳожа Аҳмад Сиддиқ, Ҳожа Авлиёи Қабир, Ҳожа Сулаймон Қарманий, Ҳожа Ориф ар-Ревгарий (Ҳожа Ориф Моҳи Тобон) исмли халифалари бўлган.

Ҳожа Абдулхолиқнинг руҳлари Ҳазрат Баҳоуддинни тарбият қилган.

Ҳожаи Жаҳоннинг Авлиёи Қабирга қилган насиҳатвасиялари бугунги кунда ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. Бу насиҳатларга ўз вақтида Баҳоул ҳақ валмиллат вад-дуёуд—дин Нақшбанд ал Бухорий қайдаражада эътиқод қўйиб, риоя қилган бўлса, айни шу кунда ҳам бутун дунёдаги нақшбандийларидан муридлари шундай амал қилмоқдалар.

Абдулхолиқ Фиждувоний дейдиларки: «Эй фарзанд! Илм ўрган, унга амал эт. Тақволи бўл!» Буҳ ҳикмат пайғамбар алайҳиссаломнинг «Имон билан амал бир-бирига жуда яқинdir. Улар бир-бirisiz дуруст эмас,» ҳадислари ҳосиласидир. «Фақат илмнинг ўзи билан кифояланиб юриш, бу—шариатни инкор этиувчилар эътиқодидир. Улар илм ҳосил бўлса-ю, амал бўлмаса — бу каби илмдан фойда йўқлигини билишмайди. Ҳолбуки, ўқиб ўзлаштирган илмига амал қилмаган одамларнинг қиёмат кунидаги азоби икки ҳисса кўпдир», деб Имом Газзолий таъкидлаганлар.

Хожай Жаҳон тариқат йўлига кирмоқчи бўлганларга ҳеч қандай мансаб, ҳатто имомлик, муаззинлик мансабларини тамаъ қилмасликни тайинлаган. Шунингдек амир, шаҳзодалар, бойлар билан ҳамсуҳбат бўлмоқ, уларнинг кошоналарига бориб келмоқни манъ қилган. «Бойларнинг уйига камроқ боринглар, акс ҳолда Тангрининг сизга берган неъматини писанд қилмайдиган бўласиз». «Кимеки подшоҳлар саройига тез-тез қатнайдиган бўлса, фитнага қолади», деб пайғамбар алайҳиссалом биз умматларини хатардан огоҳлантирганлар.

Ҳонақоҳда ўтириш, самоъни тинглашни ҳам устоз Абдулхолиқ Фиждувоний манъ этди. Самоъ—куй тинглаб, қўшиқ куйлаб Аллоҳни зикр этиш, шунингдек завқу шавққа берилиб баланд товуш билан Аллоҳни зикр этишдир. Мавлавия тариқатининг асосчиси Жалолиддин Румий тариқатлари самоъга асосланган.

Абухолиқ Фиждувоний ёзади:

Инкор макун самоъу мақбул мадор,
Илло зи касе, ки зиндадил бошад ёр.
Гар нафси ту мурда нест, аз шуҳрату оз,
Бо савму салот бошу дигар бигузор.

Мазмуни: самоъни сен на инкор қил, на уни қабул айла. Агар сен зиндадил бўлсанг, яъни Аллоҳ йўлида нафсингни ўлдирган бўлсанг ҳақиқий йўлни танла. Агар шуҳрату шон талабида эрсанг, яъни нафсинг ҳануз ўлмаган бўлса, фақат намозу рўза ила машғул бўл, ўзга ишни қўй.

Иккинчи рубойисида Абдулхолиқ Фиждувоний самоъга майл билдиримоқчи бўлганларга танбеҳ беради:

Эй сўфии соғ, ки куни майли самоъ,
Ҳосил зи самоъ, чун ниғоқ асту низоъ.

Е тарки самоъ кун, ки софий гарди,
Е он, ҳаёти дили худ соз видоъ.

Мазмуни: эй покиза суфий, сен самоъга майл кўрсатсанг, ундан фақат нифоқ ва низо ҳосилини олажаксан. Ё самоъни тарк қилиб, тўғри йўлни танла, ёхуд кўнгил ҳаёти билан видоъ эт, яъни ҳаётинг хавф остида қолади, шундан эҳтиёт бўл.

Нақшбандия тариқатида шу сабаб самоъга амал қилинмайди. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанддан самоъга бўлган муносабати сўралганда, ул зот: «Мо ин кор намекунем, инкор намекунем», деб жавоб берган. Яъни, биз на бу ишни қиласиз, на уни инкор этамиз.

Нақл қилинишича Абдулхолиқ Фиждувоний муридлари билан суҳбатлашиб турганда бир бегона йигит хонакоҳга кирди. У зоҳидлар суратида, эгнида хирқа, кифтида сажжода (жойнамоз) ва бир гўшада ўлтурди. Ҳазрат Хожа анга назар қилди. Ул йигит дедики, Ҳазрат Расулуллоҳ айтқон ҳадиснинг сирри недур? Алар дедиларки, ҳадиснинг сирри будурки, хирқанг остидаги зуннорингни кесиб иймон келтиргайсен. Ул йигит филҳол зуннорини кести ва иймон келтурди ва ҳазрати Хожа асҳобга боқиб, дедиларки, эй ёронлар, келингки, андоқки зоҳир зуннорини кесиб бу наваҳд йигит иймон келтурди, биз ҳам ботин зунноримизки иборати ужб (манманлик, кибр) дандир қатъ (кесиб) этуб, иймон келтурали, то андоқки, ул омурзида бўлди (яъни гуноҳи кечирилди), биз доғи омурзида бўлали.

Ажаб ҳолате асҳобга зоҳир бўлди. Хожанинг оёғига тушарлар эрди ва тавбаларини тоза қилурлар эрди. (А. Навоий.)

Хожа Абулхолиқ Фиждувоний «Силсилаи шариф»даги ўнинчи халқа пиридир. Ўн учинчи халқа пири ҳазрат Хожа Али Рометаний дебдурки, агар ер юзида Хожа Абдулхолиқ Фиждувоний фарандларидан (яъни шогирдларидин) бир бўлса эрди, Мансур ҳаргиз дор остига бормагай эрди.

Ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувонийнинг тўртинчи халифаси Хожа Ориф ар Ревгариининг «Орифнома» номли асари яқинда топилди.

Ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувоний зиёратгоҳларини қатағон йилларида ҳам одамлар тарк қилмаган. Мустақиллик шарофатидан эса ҳозир бу зиёратгоҳ янада обод бўлди.

ПАҲЛАВОН МАҲМУД

Паҳлавон Маҳмуд (1247—1326) — улуғ шоир, мутафаккир, файласуф. Ҳивада туғилган.

Шамсиддин Сомийнинг «Қомус-ул-аълом», Лутф Алибек Озарнинг «Оташкада» асарларида, шунингдек «Маноқиба»да ёзишича, Паҳлавон Маҳмуд олим, шоир, кураги ерга тегмаган паҳлавон, шу билан бирга пўстиндўз ва телпакдўз уста бўлган.

Унинг «Қанзул ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар хазинаси») номли маснавий яратгани ҳақида маълумот бор. Паҳлавон Маҳмуднинг рубоийлари машҳурдир. Шоир ўз рубоийларини форс-тожик тилида ёзган. Бу дурданалар асрлардан асрга ўтиб, бир неча авлодни тарбиялаб, бизнинг замонгача етиб келди.

Тарихда Паҳлавон Абусайд Румий (XV аср), Паҳлавон Маҳмуд Ушшоқ (XV аср) каби алломалар номи ҳам маълумдир. Ҳар уччалалари ҳам майдонларда кураш тушгани учун Паҳлавон деган ном олганлар.

Паҳлавон Маҳмуд рубоийларини ўзбекчага Тўхтасин Жалолов, Муинзода, Васфий, Матназар Абдулҳаким, Эргаш Очиловлар таржима қилган.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Паҳлавон Маҳмуд рубоийларини топиб, уларни нашр этишда зукко олим, моҳир таржимон Тўхтасин Жалоловнинг хизмати бекиёсдир.

Тўхтасин Жалоловнинг ёзишича, Паҳлавон Маҳмуд рубоийларининг Муҳаммад Раҳимхон Феруз, шунингдек Ҳасан Мурод Қори ва бошқа хаттотлар томонидан кўчирилган нусхалари ҳам бор экан. «Ҳазрат Паҳлавон ҳикоятлари», «Маноқиби Паҳлавон Маҳмуд» каби рисолалар аллома ҳаёти ҳақида хабар беради.

Уни Хоразмда Паҳлавон Маҳмуд, Полвонпир десалар, китобу тазкираларда ҳазрат Паҳлавон, Маҳмуд Пирёрвалий, Маҳмуд Пурёвалий деб тилга олганлар.

«Оташкада» ва «Қомус-ул-аълом» да таъкидланишича, Паҳлавон Маҳмуднинг жанговарлигини, жасурлигини билдирувчи «Қитоли» тахаллуси ҳам бўлган. Чунончи:

Дасте намерасад чу Қитоли ба зулфи ёр,
Қувват зи по-у зўр зи бозу ниҳодаем.

Мазмуни: Қитоли каби қўлимиз ёр зулфига етмас, гарчи бор қувват билан ҳаракат этамиз.

«Ғиёсул луғот»да: «Пурёйвалий—Маҳмуд Хоразмий-мийнинг лақаби. Баъзан бу сўз мажозий маънода паҳлавонлар бошлиғи ҳисобланадиган кекса полвонга ҳам берилган», деб ёзилгандир.

Эрон олими Сайд Нафисий: «Футувват—жувонмардлик гуруҳининг пешволаридан бири машҳур шоир Паҳлавон Маҳмуд Хоразмийдир», дейди.

Дарвоқе, Паҳлавон Маҳмуд пўстиндўз ва телпакдўз дедик, чунки у тариқат пирларидан эди. Ҳазрат Баҳоуддин матога гул солиш касби билан машҳур бўлган. Зоро, тариқат пирлари маълум бир касбни ўрганиб, шундан ризқ-рўзларини ўtkazgan. Пайғамбар алайҳиссаломнинг: «Қуръонни ўқиб, унга амал қилинглар. Ундан узоқлашиб ҳам кетманглар, унинг маъносига чуқур етаман деб хато ва муболагага берилманг, уни тирикчилик воситаси қилиб, молу дунё орттиришга ҳам ўтманглар» ҳадисларига тариқат пирлари амал қилган. «Арқон олиб тоғдан ўтин териб, уни сотиб, ризқ-рўзисини топадиган ва садақа қилган одам, тиранчилик билан кун кечиргандан яшироқдир», деган ҳадис текинхўрликка, таъмагирликка қаршидир.

Паҳлавон Маҳмуд ҳақида жуда кўп ривоятлар бор. Бу ривоятларни халқимиз дуру гавҳар каби асраб келмоқда.

Нақл қилинишича, Паҳлавон Маҳмуд Эрон ва Ҳиндистонда анча йиллар яшаган. Маъракаларда кураш тушган ва уни ҳеч ким енга олмаган. Паҳлавон Маҳмуд олийҳиммат, мард, сахий, ватанпарвар инсон бўлган.

«Маноқиба»даги хабарга кўра, Паҳлавон Маҳмуд Ҳиндистон халқи томонида туриб, Ҳиндистон душманларига қарши жангда иштирок этибди. Жанг пайти ўз жонини хатарга қўйиб бўлса-да, Ҳинд шохи Рай Ропой Ҷўнани ўлимдан қутқаради. Шунда шоҳ Паҳлавон Маҳмуднинг бу жасорати, мардлигини тақдирламоқчи бўлиб: «Тила тилагингни!» — дебди. Паҳлавон Маҳмуд:

«Эй буюк шоҳ! Бундан анча йиллар муқаддам менинг ватандошларим—хоразмийлар бу ерга асир қилиб олиб келинган. Ушаларни озод этсангиз. Бирдан бир тилагим шу!»—дебди. Шоҳ ҳайрон бўлиб: Эй ҳиммати баланд паҳлавон! Агар ярим давлатимни тилаганингда эди, уни гап-сўзсиз сенга инъом қилган бўлурдим. Агар соҳибжамол қизимни ўз никоҳингга олмоқни сўраганингда эди, сени ўзимга қуёв этиб, тожу тахтимни сенга бағишилаган бўлурдим. Зоро, жасоратинг улкан мукофотга муносибdir. Майли, тилагингни бажо келтиридим. Ватандошларинг озод! Уларни Хоразмга боргунларича егулик озиқ-овқат, кийим-бош, улов билан таъминлашни ҳам буюраман!»—дебди.

Паҳлавон Маҳмуд шоҳга қараб қуидаги рубойисини ўқибди:

Ўз нафига ким бўлса амир, улдир — мард.
Ҳам ўзгаға бўлмаса ҳакир, улдир — мард.
Ўтмак сира мағлубни тепиб мардлик эмас,
Тутса қўлидан забунни эр, улдур — мард.

Э: Очилов таржимаси:

Шоир рубойисини эшитган шоҳ қойил бўлиб, унга сарпо ва улов инъом қилибди.

Паҳлавон Маҳмуд Ҳиндистондан ўз ватандошларини олиб Хоразмга қайтган. Мўғул-тотор босқинчиларига қарши жангда шаҳид бўлган ватандошлари қабри устида шоир ўз маблағи ҳисобидан мақбара қурдирган ва у ерни обод зиёратгоҳ этган.

Шарқда рубоий ёзмаган шоир йўқ ҳисоби. Лекин Хайём, Паҳлавон Маҳмуд рубоийлари жаҳонда кенг шуҳрат қозонган.

Ўзбек шоирларидан Лутфий, Навоий, Бобур, Огаҳийларнинг ҳам рубоийлари бор. Фарбда эса Йоҳан Вальфганг Гёте, Граф фон Платен, Фридрих Рюккертлар немисча рубоий ёзган. Улар рубоийлари Румий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий ижоди таъсирида яратилгани исбот этилган.

Паҳлавон Маҳмуд рубоийларига ўзининг сўфиёна қарашларини сингдирган.

Шоир асарлари қўллэзмаси Ўзбекистон Фанлар Академияси шарқшунослик институтида кўз қорачифидек асралмоқда ва олимлар томонидан тадқиқот этилмоқда.

Паҳлавон Маҳмуд марҳум бўлгандан сўнг, қабри устига ватандошлари пуршукуҳ мақбара қурганлар. Бутун оламдан ёғилиб келаётган сайёҳлар пиrimиз, улуғ шоир, мард инсон қабрини зиёрат қиласидилар. Мақбара деворларига, пештоқларига шоирнинг рубоййлари дарж қилинган. Бу зиёратгоҳ Хивада «Ҳазрати Паҳлавон» номи билан машҳур.

Кейинчалик устоз Паҳлавон Маҳмуд мақбараси атрофида Хоразм хонларидан Абдулғозихон, Шоҳниёзхон, Муҳаммад Раҳим 1, Темур Фозихон ва бошқаларни васиятларига кўра дафн қиласидилар.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Паҳлавон Маҳмуд рубоийларида Қуръони карим ва Ҳадиси шариф таъсири кучли. Зеро, Шарқдаги деярли барча шоирлар бу икки улуғ манбаъдан баҳраманд бўлиб, ижод қиласидилар сир эмас. Паҳлавон Маҳмуднинг мардликни тараннум этувчи юқоридаги рубоийси пайғамбар аллайҳиссаломнинг қуйидаги ҳадиси муборакларини эслатади: «Кучлилик курашда йиқитиш эмас, ғазаби келганда ўзни босиб олишдир», ёки «кучлилик нафсни тийишдир», ёҳуд «бойлик молу дунёning кўплиги билан эмас, нафснинг тўқлиги биландир».

РУБОИЙЛАР

Умримиз дарахтин паст қилма, Раббий,
Борлиқ шаробидан маст қилма, Раббий.
Ўзинг карам бирла мард йигитларни
Нокасларга зери даст қилма, Раббий.

* * *

Кўнгил оппоқ, на кек ва гинам бор,
Душманим кўп ва лекин мен ҳаммага ёр.
Мевали дарахтман, ҳар бир ўткинчи
Тош отиб ўтса ҳам менга бўлмас ор.

* * *

Жаҳон, чеҳра — рангу рўйи ўзингсан,
Ақл дарё — унинг суйи ўзингсан.
Гул баргига шабнамдайин ўтирма,
Бу bogчанинг рангу бўйи ўзингсан.

Tўхтасин ЖАЛОЛОВ таржималари:

* * *

Эй дүст, қани айт, жонми керак, жон берайин мен,
Хар не энг азиз, сен сұра, шул он берайин мен.
Эй кофири шаддод, маним қошима бир кел,
Зунноринг олиб, ўрнига иймон берайин мен.

* * *

Қалбингдаги шак-шубҳа, гумон кетмишdir,
Руҳ қуввати ҳам бир кун, инон, кетмишdir.
Топдим деб аниқ нишонни мағурлама,
Толған у нишонинг бенишон кетмишdir.

* * *

Гар ҳақ дея жим тортса фифон дүст — чин дүст,
Қилгувчи ибодатки ниҳон — чин дүст.
Кўз-кўзлама ҳеч бергану олган ионинг,
Нон дўсти эмас, аслида жон дўст — чин дўст.

* * *

Боғману бағримда чаман — нолаларим,
Дардимни билиб бош эгди лол лолаларим.
Икки кўзим икки улуғ дарёдир,
Қолган бари дарёлар эса болаларим.

Матназар АБДУЛҲАҚИМ таржималари.

ҲАЗРАТ БАҲОУДДИН НАҚШБАНД

Ҳазрат Баҳоул—ҳақ вал—миллат вад—дунё уд—дин 1318 йил Бухоро яқинидаги Қасри Орифон қишлоғи (Когон тумани) да туғилиб, 1389 йил шу ерда мархұм бүлгәнлар. Қабрлари Қасри Орифонда зиёратгоҳдир.

Ҳазрат Баҳоуддин улуғ авлиё, беназир устоз, улқаң файласуф, зукко шоир, моҳир мато түқувчи ва матағанақш солувчи (Нақшбанд) сифатида тарихда қолған—элу әлатлар, халқу миллатлар дилидан жой олған зот ҳисобланадилар.

Ҳазраттинг исмлари Мұҳаммад, оталари Мұҳаммад Жалолиддин, боболари эса Сайид Бурхониддиндир. Ҳазрат Баҳоуддин Хожа Баҳоуддин, Хожай Бузурғ (Улуғ Хожа), шоҳи Нақшбанд номлари билан бутун оламга мағлұм ва машұр. Бу зоти шариф насаблары ота томонидан Ҳазрат Али разияллоҳу анхұмга, она томонидан эса Бакр Сиддиқ разияллоҳу анхұмга бориб тақалади.

Бу кишига нега Шаҳи Нақшбанд исми берилған?

Ҳечи мө не-ю, ҳечи мө кам не,
Аз пайи ҳеч — ҳеч мө ғам не.
Жанда дар пушту пушт гүристон
Гар мирем мө, ҳеч мотам не.

Таржимаси:

Ҳеч нарсамиз йүғ-у ҳеч нарсадан камимиз ҳам йүқ,
Ҳеч нарсанынг йүқлигидан ҳеч ғам ҳам йүқ.
Жандамиз елкада-ю, оптимизда гүристон
Ногаҳон ўлсак, ҳеч мотам ҳам йүқ —

каби байтларни Ҳазрат Баҳоуддин яратиб, үз таржимаш ҳолларини, ҳаёт йұлларини шу байтлар мағзига синг-

дирғанлар. Ҳеч нарасаси йўқ киши қандай қилиб шоҳ бўлсин? Бу савол жавобини Мұхаммад Боқир яратган «Мақомоти шоҳи Нақшбанд» китобидан топиш мумкин. Маълумки, Мұхаммад Боқир бу китобни 1404 йилда ёзган. Муаллиф сўзбошида таъкидлаганки, асар ҳазрат Баҳоуддиннинг халифалари Алоуддин Аттор ва Хожа Мұхаммад Порсо нақллари асосида яратилган. Демак, бу китобга киритилган воқеа, ривоят, ҳикоят, ҳикматлар тўқима эмас экан. Ҳаммаси ҳужжат ва далиллар асосида ёзилган.

Нақл қилурларки, ҳазрат хожамиз дедилар: замона қутблари ва автодлари Шомда жам бўлиб, мени оқ кигиз узра олдилар ва атрофимни ўраб олган кўйи буюк бир тахтга ўтиргиздилар. Бундан кейин менда ҳеч бир фам бўлмагай.

Мазкур нақлдан кўриниб турибдики, Ҳазрат Баҳоуддин барча авлиёларнинг шоҳи бўлган экан. Ҳазратга Нақшбанд номини берганларига икки сабаб бор. Бир шуки, бу зоти шариф кимхога, яъни матоға нақш солиш (гул солиш) касби билан шуғулланган. Иккинчиси эса, нақл қилинишича, Ҳазрат Баҳоуддин ким билан сухбатлашсалар, шу сухбатдан сўнг Аллоҳнинг номи ўша одам қалбига нақшланиб қоларкан. Шу сабаб бу кишига Нақшбанд унвони берилган. Бу тариқатдан мурод шулки, Аллоҳнинг номини юракда нақш этишдир. Нақшбанд бар дил банд, яъни Аллоҳ номини кўнглингда нақш эт.

Ҳазрат Бобойи Самосий ҳазрат Баҳоуддиннинг дунёга келишларини олдиндан айтган. Ҳазрат Мұхаммад Бобойи Самосий силсилаи шарифда ўн тўртинчи халқанинг пири муршиди. Бу зоти шариф боғбонлик билан шуғулланган. Бобойи Самосий Бухоро яқинидаги Рометан тумани Самос (Симос) қишлоғи (ҳозирги Узбекистон жамоа хўжалиги)да туғилиб, 1354 йил шу ерда марҳум бўлганлар. Қабрлари Самос қишлоғида обод зиёратгоҳdir. Бобойи Самосий боғбон бўлиш билан бирга улуғ устоз ҳам эдилар. Баҳоуддин туғилғандан сўнг, у кишини Бобойи Самосий фарзандликка қабул қилиб, Баҳоуддин тарбияси билан шуғулланини шогирдлари ҳазрат Мир Кулолга топширганлар. Ҳазрат Мир Кулол бу вазифани тўлиқ адо қилган. Мир Кулол силсилаи шарифда ўн бешинчи халқанинг пири муршиди. Баҳоуддинга тариқат одоби, зикр таълимини ҳазрат Мир Кулол берган бўлсалар-да: «Ботин юзасидин пиrimiz Ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувоний бўлади-

лар», деб Баҳоуддин таъкидлаганлар. Зеро Ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувоний (1103—1179) руҳлари Баҳоуддинни тарбият қилған экан. Шу боис Ҳазрат Баҳоуддин Увайсий ҳисобланадилар. Қай зот ўтганлар руҳидан сабоқ олган бўлса, унга Увайсий номи берилур. Бу ҳақда «Мақомоти Шоҳи Нақшбанд»да тўлиқ маълумот бор. Силсилаи шарифда ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувоний ўнинчи халқанинг пиридиirlар. Шунингдек, Ҳазрат Баҳоуддин Хожа Ориф Деҳа—Деггароний, турк шайхларидан Қусам Шайх (бу зоти шариф Хожа Аҳмад Яссавий авлодларидан), Халил Оталардан ҳам таълим олганлар.

Ҳазрат Баҳоуддин ўз тариқатлари моҳиятини шундай тушунтириб берганлар: «Бизнинг тариқатимиз урваи вусқодир (мустаҳкам тутқич), яъни Ҳазрат Расул салоллоҳу алайҳи васаллам мутобиатлари этагидин тутмоқ ва саҳобаи киром меросига эргашмоқдир. Ҳар ким бизнинг тариқатдан юз ўғирса, динида хатар кўради.» Яна Ҳазрат деганларки, бизнинг тариқимиз суҳбатдур. Яъни, у киши суҳбат орқали шогирдлар, асҳобларни тарбият қилған. Дарвоҷе, пайғамбар алайҳиссалом ҳам худди шу йўл билан исломни оламга ёйганлар-ку! Нақшбандия тариқатидан мақсад эҳёус—суннадир, аниқроқ қилиб айтганда пайғамбар алайҳиссалом суннатларини қайта тирилтириш—тариқат пирларининг ўз олдига қўйған мақсадидир. Баҳоуддин дейдиларки, хилватда шуҳратдур ва шуҳратда оғат, хайрият жамиятдадур, бу шарт билаки, бир—бирига нафе бўлғай.

Демак, бу тариқатда хилватнишинлик йўқ, балки зоҳир юзасидан халқ билан, ботиндин Ҳақ Субҳонау Таоло билан бирга бўлиш, яъни дил ба ёру даст ба кор—кўнгил ҳақ билан, қўл иш билан банд бўлсин, шиорига амал қилинган.

Нақшбандия тариқатида мутаассиблик йўқ. У барча миллат, барча ирқдагиларга дастурул амал бўла олади. Рост йўл, тўғри йўлни топа олишда қибланамо вазифасини ўтайди.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақцібанд дедилар: «Мақсад талаби йўлида ҳимматингиз онқадар бўлсинки, башарти менинг бошимга оёқ қўйиб ўтишга тўғри келса ва сиз ўтмасангиз—асло кечирмасмен».

«Мақомоти Шоҳи Нақшбанд»да ёзилишича, ҳазрат Баҳоуддин: мен Шайх Жунайд, Шайх Шиблий, Шайх Мансури Ҳаллож, Султон Боязид чиққан мақомларга

күтарилидим, дейдилар. Ҳазрат Баҳоуддин таъкидлаганларки, талаб овонида икки маротиба Мансури Ҳаллож сифати менда пайдо бўлди ва икки маротиба ҳам доростига бориб, сендай бошнинг жойи дордир, дедим. Илоҳ инояти билан бу мақомдан ўтдим.

Ҳазрат Азизон (хожа Али Роментаний) қуддиса сирриҳу дебдурларки агар ер юзида Ҳазрат Абдулхолиқ Фиждувоний фарзандларидан бир бўлганда эди. Мансур ҳаргиз дорга осилмасди.

«Мақомоти Шоҳи Нақшбанд»да Ҳазратнинг кароматлари, таржимаи ҳоллари, ҳикматли гаплари ва байтлари дарж қилинган. Шу табаррук китобда нақл қилинишича, бир дарвиш келиб ҳазрат Хожамиз—яъни, Баҳоуддинга Бухорода сувсизлик оқибатида полиз хароб бўлиш арафасида турганлигини билдирибди. Ҳазрат хожа полиз бошига борибдилар ва буюрибдилар: «Полизга сув бериш маҳали бўлибди, сув йўлларини тузат. Мен у киши буюрганлариdek қилдим. Лекин дарё қуриган, ариқда ҳам сув йўқ эди. Хожа дедилар: Ҳақ Субхонау Таоло сув бермоққа қодир. Субҳидам қарасам, полиз сероб бўлибди, ёнидаги сабзи, пиёз экилган ерлар ҳам сувдан тўйибди. Мушоҳада этиб кўрилса, на ариқ, на дарёда бир қатра сув бор эрди.»

Нақл қилурларки, Ҳазрат Хожамиз Байтуллоҳ (Қаъбà) зиёратига борганлар. Ушал кун ҳожилар қурбонлик қиласди. Хожамиз дедиларки: «Яккаю ёлғиз ўғлимиз бор, шу ўғлимизни Аллоҳ йўлида қурбон қилдик.» Ҳазрат Хожа хизматларида бўлганлар шу кунни, шу дақиқани тарих сифатида қайд қилганлар. Бухорога келганларидан сўнг маълум бўлганки, Ҳазратнинг лафзларидан бу калом чиққан заҳот ўғиллари марҳум бўлган экан.

Нақл этурларки, Шайх Амир Ҳусайн вафот қилгандан сўнг бир дарвиш шайхни тушида кўриб, сўраган: «Эй Шайх Ҳусайн, азизлар (яъни Мункар ва Накир)га қандай жавоб бердинг?» Шайх деди: «Ул азизлар савол-жавобга келди, лекин ҳазрат Баҳоуддин пайдо бўлиб, қўлимдан тутдилар ва савол-жавобдан олдин мени ўзлари билан бирга олиб кетдилар.» Ҳазрат бир неча (баъзи нақлга кўра уч) марта ҳажга борганлар.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд «Далелул ошиқин», «Ҳаётнома» номли китоблар муаллифи ҳисобланадилар.

Ҳазрат Баҳоуддиннинг биринчи ва етук халифалари Ҳожа Алоуддин Аттор (Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-

Бухорий) бўлганлар. Бу зоти шариф 1400 йил вафот этган. Мозорлари Хисори Шодмон (Душанбе) вилояти, Чагониён тумани, Деҳинав қишлоғидадир.

Иккинчи халифалари Хожа Мұхаммад Порсо (1419 йил вафот қилганлар) бўлиб, бу кишининг исмлари Мұхаммад ибн Маҳмуд Ҳофиз ал Бухорийдир. Хожа Порсонинг қабрлари Мадинада. Хожа Алоуддин Фиждувоний учинчи халифа, Шайх Пирмастий, Хожа Абулқосим Бухорийлар Ҳазратнинг асҳоблари бўлган.

Нақл қилурларки, Баҳоуддин дедиларки, Султонул Орифин (яъни Боязид Бастомий) айтибдурлар: «Бу йўлга кирганлар ҳар қанча юрган билан, аларнинг охирги қадами бизнинг биринчи қадамимизга баробар келур». Баҳоуддин буорибдурларки, ғайрат юзасидин ҳақ Субҳонау Таоло сұҳбати ҳаром бўлсин ул кишигаки, унинг биринчи қадами Боязиднинг охирги қадамига етмаса ва дедиларки, биз интиҳони ибтидода дарж қилдик.»

Мазкур нақлдан Ҳазрат Баҳоуддиннинг даражалари нақадар олий эканлиги кўриниб турибди.

Тариқати Нақшбандия зулматда қолганларга нур, йўлини йўқотганларга қибланамо, адашганларга йўлчи юлдуздир. Одамни ер юзидаги оғатлардан омон сақловчи, инсон фарзандига илашиши мумкин бўлган иллатлардан муҳофаза этувчи, икки дунё саодатига эриштирувчи ТАРИҚАТ ҳисобланади.

Аллоҳ тавфиқ берсин, тавбамизни қабул этсин. Омин.

АМИР ТЕМУР

Амир Темур (1336—1406) улуғ саркарда, нозиктаъб рұхшунос, қонуншунос, атоқли давлат арбобидир. У Қеш (Шаҳрисабз) даги Хожа Илғор (ҳозирги Якка Бағ туманидаги) қишлоқда туғилған. Амир Темурнинг отаси Амир Тарагай бадавлат бўлиб, Қозонхон (1333—1346) ҳузурида соҳибмансаб эди. Қеш ва унинг атрофи эса Амир Тарагайнинг акаси Хожа Барлос қўли остида бўлган.

Темурнинг «Таржимаи ҳол»ида ёзилган «Отам менга дедики, бир кун тушимда юзидан арабга ўхшаган бир ёш, кўҳлик йигит келиб қилич берди. Мен қиличини ҳавода ўйната бошладим, ўшанда анинг пўлат тифини ялтирашидан буткул олам ёришди.

Мен Амир Кулодан бул туш таъбирини сўрадим. Амир Кулол бу тушимни ғаройиблигини, Аллоҳ менга бир ўғил ато қилишини ва у буткул дунёни забт этиб, ҳаммани исломга ўтказишини, ғафлат зулматидан халос қилишини айтди. Туш рост бўлиб чиқди. Аллоҳ менга сени ато этди.»

Амир Темур ёшлиги Қешда ўтди. У 1361 йилда Қеш ҳокими бўлди. Ҳофиз Абронинг ёзишича, Темур турк, араб ва Эрон тарихини чуқур билган ва амалий жиҳатдан фойда келтирадиган ҳар қандай илмни қадрлаган.

«Темур қадди қомати келишган киши эди. Унинг бўйи новча, пешонаси кенг, калласи катта, овози гулдиракдай эди. Зўр жисмоний кучи қадар ботирлиги ҳам бор эди. У ўлимни писанд айламасди... Ёлғонни жинидан ёмон кўрар, ундан жирканарди. Ҳазилмутойиба билан унинг кўнглини олиб бўлмасди. У ўз ҳузурида қароқчилик, қотиллик ва зино ҳақида сўйлатмасди. У тўғри сўзнинг ғадоси эди, нечоғлиқ аччик ва аламми бўлмасин, бор ҳақиқатни тинглашдан бўйин товламасди». (Ибн Арабшоҳ).

«Темур тузуклари»да ёзилишича, Сайид Барака, Зайниддин Тойбодий, Шамсиддин Кулоллар Амр Темурга пир бўлган. Шамсиддин Кулол Ҳазрат Амир Кулол Сухорий ал Бухорийнинг шогирдларири. «Мақомоти Мир Кулол»да нақл қилинишича, Амир Темур Ҳазрат Мир Кулолнинг дуо ва ўғитлари шарофати билан жаҳонгир бўлди. Мир Кулол, доимо адл ва тақвони рўзфорингиз шиори айланг, деб насиҳат қилган экан. Дарвоҷе, Темур қўлидаги узук кўзида «Рости—расти»— яъни, нажот тўғриликдадир, деган ёзув бўлган. Ул узук кўзини ҳам пири унга ҳадя қилган эди.

Амир Темур ҳақида Фарбу Шарқда жуда кўп китоблар битилган. Бу асарларнинг бир қисми тарихий бўлса, бошқаси бадиийdir. Албатта, бу китоблар ичida бир-бирига зид фикрлар ҳам бор. Баъзисида Темур тўқис инсон, ўзгасида эса жоҳил шоҳ сифатида тасвирланган. Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ул мақдур фи ахбори Темур» («Темур ҳақидаги хабарларда тақдир ажойиботлари»), Низомиддин Шомийнинг «Зафарнома», Абдуразоқ Самарқандийнинг «Матлаи Саъдайн ва Мажмаи баҳрайн», шунингдек Ибн Халдуннинг, Хурдодбеҳ, Ибн Мисквайхнинг Шарқда, Фарбда эса Клавихо Руи Гонзелес («Буюк Темур»), инглиз шарқшунос олимаси Хильда Хукэм, олмониялик Ганс Роберт Ромер, фарангистонлик Жан Поль Рокс, американлик Жон Вудис ва Беатрица Манэнинг асарлари машҳур ва маълумдир.

И. В. Гёте ўзининг «Фарбу Шарқ девони»да (1819 йил) бир бобни «Темурнома» деб атаган.

XVI асрда лотин тилида «Скифлар шоҳи Темурланг» китоби чоп этилди. Кристофор Марло инглиз тилида «Улуг Темурланг» драммасини 1587 йилдаёқ ёзган.

Атоқли ўзбек муаррихи Бўрибоя Аҳмедовнинг таъкидлашича, хорижлик драматург ва артислар ўз театри саҳнасида Амир Темурнинг ёрқин образини яратишган. Фарангистонлик ҳайкалтарош унинг кичик ҳайкалини олтиндан қуюб, турли музейларда намойиш қилган.

Амир Темурнинг буюк қонунишунос ва давлат арбоби эканлиги «Темур тузук»ларидан аён. Темур ўз тузукларида дейдики, қайси мамлакатни забт этган бўлсан, ўша ернинг обрў эътиборли кишиларини азиз тутдим, сайдилари (яън пайғамбар алайҳиссалом авлодлари), уламолари, фузало ва машойихларига таъзим бажо келтирдим, ҳурмат этдим ва уларга суюргол вазифалар

бериб, маошларини белгиладим, ўша мамлакат улуғларини ога-иниларимдек, ёшлари ва болаларини бўлса ўз фарзандларимдек кўрдим.

Ўзбек тарихчи олими Ашраф Аҳмедовнинг тўғри таъкидлашича, Темур «қонхўрлиги» ҳақида сталинизм жарчиларининг «тадқиқот»ларига Клавихонинг бир хабари сабаб бўлган. Темур «беш йиллик уруш» (1392—1396) даврида Туркияning шарқидаги Силвасни забт этиб, Сурияга ўтаётганда кўчманчи оқ татар номли элатга дуч келади. Ва жангда Темур уларни енгади ва кўпларини асир этиб, Эрон шимолидаги Дамғон вилоятига кўчиради. Лекин оқ татарлар у ерга келгандан сўнг ҳам бўйсунмай, аста-секин гарбга, ўз ерларига силжий бошлайдилар ва йўл-йўлакай атрофдаги қишлоқларни талон-тарож қиласидилар. Шунда Темур лашкарларининг жаҳли чиқиб, 600 минг оқ татарни қириб ташлайди ва уларнинг калласидан қўргон қуради

Бўрибой Аҳмедов «Амир Темурга мактублар» асарида: «Ленин ва Сталин ҳам фаришта эмас экан, улар 40 миллион бегуноҳ одамларни қатағон этган», деб ёзади. Дарҳақиқат, ҳақли савол туғилади: чинакам қонхўр ким ўзи?

Амир Темур дейдики, мен Форсни забт этганимда, Шероз аҳли шоҳ Мансур бошчилигига мен у ерга қўйган ноибни ўлдирди. Ўшанда, Шероз аҳолисини буткул қирилсин, деб фармон чиқардим. Саййид Жамилул Қодир ҳузуримга келиб, Шероз халқини авф этишимни сўради. Мен унинг гапларига эътибор бермадим.

Кечаси тушимда Муҳаммад алайҳиссаломни кўрдим, у киши қаҳр билан дедилар: «Темур! Сен менинг авлодим илтимосини бажо келтириб, Шероз халқини авф этмадинг. Ахир, сенинг ўзинг Аллоҳ олдидаги кафолатимга муҳтоҷ эмасмисан?» Мен Расулуллоҳ қаҳрига учрашимдан қўрқиб, уйғондим ва шу заҳот Саййид Жамилул Қодир қошига бориб, узр сўраб, бутун Шероз аҳлини авф этганимни билдиридим. Маҳмудхожага эса Мехрижон мулкини топширдим...

Фосиҳ Хавофийнинг «Мажмали Фосиҳий»сида Темурнинг йилномаси қайд қилинган. 1370 йилда Амир Темур Амир Ҳусайнни енгади ва Мовароуннаҳр амири бўлади.

Профессор Шоислом Шомуҳамедов қуйидаги нақлни келтирган. Амир Темур Шерозга кирганда Ҳожа Ҳофизга рўбару бўлади. Ва Ҳожани:

Агар күнглимин шод этса, ушал Шероз жонони
Қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони —

байтлари учун маломат қилмоқчи бўлиб, дейдики, мен Самарқанду Бухоро шуҳратини ошириш учун курашсаму, сиз жононнинг битта холига бу муқаддас шаҳарларни инъом этмоққа қандай журъат этдингиз? Ҳофиз ўзининг юпун кийимига ишора қилиб: «Шоҳим, хотамтойлигимдан мана шу аҳволга тушдим-да!», деб жавоб берган. Шоирнинг ҳозиржавоблиги Темур ғазабини меҳрга дўндириган ва шоирга сарпою сармоя инъом қўлган экан (F. Саломов, «Таржима назарияси асослари»).

Темур 1401 йил Сурия ва Дамашқни олгандан сўнг, ўз одатига кўра, у ердаги ҳунарманд, олимларни Самарқандга келтиради. Ўн икки ёшар ибн Арабшоҳ ҳам асирлар орасида бўлган. Ибн Арабшоҳ 1408 йилгача Самарқанда яшаб, кейин эса дунёни кезгани чиқади. Шарқшунос олим Убайдулло Уватовнинг таъкидлашича, ибн Арабшоҳ «Турк ва тотор сулолаларидан машҳур кишиларнинг сийрати» «Малик Зоҳирнинг гўзал сифати ҳақида», «Темур ҳақидаги хабарларда тақдир ажойиботлари» каби китоблар муаллифидир ва бу асарлар жуда кўп тилларга таржима қилинган.

Ибн Арабшоҳ Темурни ўз кўзи билан кўрган, Темур даври воқеаларига ўзи шоҳид. У ёзадики: «Темур жанг қилишдан олдин сулҳни таклиф қиласди».

1370 йил Султон Ҳусайн ўлдирилгандан сўнг, Темур унинг хотини Сарой Мулкхонимни ўз никоҳига олади. Сарой Мулкхоним Қозонхон (Чингизхон авлоди)нинг қизи эди. Шу боис Темурга Кўрагоний (мўғулча «куёв») номи қўшилган.

Темур Қора, Эгей ва Ўрта денгиздан то Ҳиндистоннинг шарқигача, мўгулистон ва Хитойгача; Ҳинд океанидан то Үрол тоғларигача, Москва остонасидан Днепр бўйларигача бўлган ҳудудларни забт этди ва буюкс салтанат барпо қилди (А. Аҳмедов).

Маълумки, Темур Хитойга қарши лашкар тортиб Утрорга борганида 1405 йилнинг 18 февраляда вафот этган. У амирзода Пир Муҳаммадни валиаҳд этиб тайинлади. Лекин унинг васиятига амал қилинмади.

Темур Самарқанддаги, кейинчалик Гўри Амир номи билан бутун дунёга машҳур бўлган даҳмага пири Саййид Бараканинг оёқ учига кўмилди. Аслида бу даҳмани Амир Темур суюкли невараси Муҳаммад Султон учун

қурдирган эди. Бу даҳмага Мирзо Улуғбек, Мироншоҳ, Шоҳруҳлар ҳам дафн қилинганд.

Гўри Амир мақбараси икки қаватли бўлиб, Шарқ дахмасозлиги услубида қурилган. Олмониянинг Ваймар шаҳрида Гўри Амир дахмаси шаклида иншоот қурилган. У дахмага герцог Август, улуғ олмон алломалари Гёте ва Шиллерлар дафн қилингандир.

Темур замонида Самарқанд, Бухоро, Хива, Исфаҳон, Шероз, Кеш, Қаршида беҳисоб ва беқиёс обидалар қурилди. Ибн Арабшоҳнинг ёзишича, Темур Самарқанд атрофида бир неча қишлоқлар барпо қилиб, уларга Миср, Дамашқ, Бағдод, Султон, Шероз, Париж деб ном берган. Бу даврда Шаҳрисабзда Оқ Сарой, Туркестонда Хожа Аҳмад Яссавий, Самарқандда Биби-хоним каби обидалар қурилган.

Темурнинг сағанасини 1941 йил 22 июнда очганлар, шу куни иккинчи жаҳон уруши бошланган. Нақл қила-диларки, Темур, мени безовта қилманг, агар гাপимга амал қилмасангиз, устингизга шафқатсиз қирғин келур, деб таъкидлаган экан.

Темурнинг қўйидаги ҳикматлари ҳам амаллари каби ибратлидир:

Дўсту душман билан муроса қилдим.

Ҳар мамлакатга шайхұлислом юбордим. Токи мусулмонларни гуноҳ ишлардан қайтариб уларни яхши ва савоб ишларга ундинасин.

Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим. Золимлар етказган ашёвий ва жисмоний зарарни исботлаганимдан кейин, уларни шариатга мувофиқ одамлар орасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорни ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим.

Пирни комил шайх Баҳоуддин Нақшбандининг: «Кам егин, кам ухла, кам гапир», деган панду насиҳатларига амал қилдим.

ХОЖА АҲРОР ВАЛИЙ

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор ас-Самарқандий Хожа Аҳрор Валий номи билан бутун дунёга танилганлар. Хожа Тошкент шаҳрида Абу Бакр Қаффол мозори яқинидаги гузарда 1404 йил туғилиб, 1490 йил Самарқандда марҳум бўлганлар. Хожа Убайдуллоҳ йирик сўфий, олим, нақшбандия тариқатининг улуғ намояндасӣ, шоир, буюк ҳарбиячидирлар. Хожа силсилаи шарифдаги ўн тўққизйинчи халқанинг пири муршиди ҳисобланадилар.

Бу киши Шайх Таҳур авлодидан бўлиб, Абу Тоҳир-хожа Самарқандийнинг «Самария» китобида ёзилишича, лақаблари Носириддин, насаблари амирал мўъминин Умар Хаттоб розияллоҳу анҳумга бориб тақалади.

Хожа Убайдуллоҳ ҳазрат Яъқуб ал-Чархийдан, Яъқуб Чархий Алоуддин Аттордан, Алоуддин Аттор Ҳазрат Баҳоуддиндан таълим олганлар.

Алишер Навоий «Насоимул муҳаббат»да ёзадиларки, ҳазрати Маҳдуми Нуран (яъни Жомий) «Нафоҳат ул-унс»ни битар замони машойих ва акобирдинки ҳаёт қайдида эрдилар, Ҳазрати Хожа Носириддин Убайдуллоҳдан ўзга кишини ул табаррук китобда зикр қилмадилар.

Мир Саид Анвор Қосим, Шайх Баҳоуддин Умар, Шайх Зайниддин Ҳавофий, Мавлоно Муҳаммад Асад, Мавлоно Саъдуддин Қошғарий, Хожа Абу Насрлар сұҳбатидан Хожа Аҳрор баҳраманд бўлиб, таълим олганлар.

Аҳмад ибн Мустафо Тошқўпирзоданинг (1561 йил вафот қилган) «Аш-шақоиқ ан-Нўъмония» («Нўъмон ибн Собит мазҳабидаги биродарлар») номли асарида ёзилишича, Хожа Убайдуллоҳнинг неваралари Муҳаммад Қосим шундай ҳикоя қиласи: «Хожа Убайдуллоҳ айтган эканларки, Аллоҳ Субҳонау Таоло зикри бир

Мартагина ёдимдан күтарилган. Ўи ёшлиқ пайтимда мактабга бораётган эдим. Тошкент күчаларида лойбиссёр бўлиб, балчиққа ботдим. Оёғимни лойдан чиқармоққа овора бўлиб, мени ғафлат босди ва Аллоҳ Таолони эсдан чиқардим.»

Хожа Убайдуллоҳ Ҳирот, Самарқанд, Термиз, Балх, Шаҳрисабз, Урганч, Андижон, Бухорода бўлиб, илм олганлар. «...: Қўнглимда илм олиш истаги туғилиб, йигирма ёшимда Тошкентдан Мавлоно Низомиддин Хомушнинг хизматларига равона бўлдим. У киши ўша пайтда Самарқанддаги Улуғбек мадрасасида мударрислик қиласр эдилар («Аш Шақоиқ ан-Нўъмония», араб тилидан Акром Ҳабибуллаев тажримаси).

Нақл қилинишича, Хожа Аҳрор Самарқандга бориб, Мавлоно Хомуш дарс берадиган ҳужрага кириб, шогирдлар қаторида, бир бурчакда сукут сақлаб ўтирадилар. Мавлоно дарсни тугатиб, Хожа Аҳрорга қараб дейдиларки, нега жим ўтирмоқни ихтиёр айладинг? Даврада гапирмай, сукут сақлаб ўтирадиганлар икки тоифадир. Бири олий мақомга эришганлар бўлиб, ундейлар сукути буюклигидан ва камтарлигидан нишона. Иккинчиси эса билимсиз кишилар бўлиб, улар ўз нодонлигини яшириш мақсадида жим турадилар ва хийла ишлатадилар.

Мавлоно Бухорога бориб, Хожа Алоуддин Фиждувоний, Мавлоно Хусомиддинлардан ҳам таълим олганлар.

Алишер Навоийнинг ёзишларича, нафақат Моваронунаҳр, балки Ҳурсону Ироқ, Озарбайжону Рум, Мисру Ҳитой ва Ҳинддаги салотин (подшоҳлар) ўзларини Хожа Убайдуллоҳ муридзодалари (эргашувчи, шогирдлари) деб билганлар.

«Барча буюк хоқонлар Хожага қўллиқ, фармонбардорлик ва ихлос камарини белларига боғлагандилар. Хонлар бошларида подшоҳлик жигаси ва белларида шоҳлик камари бўлган ҳолда, ул зоти шариф (яъни Хожа Убайдуллоҳ) ўзангуларида яёв югуар эканлар. Хожанинг эшикларидаги хизматчиларига қарши озгина одобсизлик кўрсатган киши давлат ва мамлакатдан, балки соғлиқ ва ҳаётдан ажралиб, ўз замонининг ибрати бўлур экан. Ул зоти шариф валоятлари ғоят баланд бўлиб, халқни истаган томонга қараб бошқара оларди» (Абу Тоҳирхожа, «Самария», Т—1991 йил, 27-бет).

Хожа Убайдуллоҳ Султон Абу Сайд илтимоси би-

лан яна Самарқандга қайтиб, Ҳожа Қафшир маҳалла-
сида сокин бўлган эканлар.

Ҳожа Аҳрор асҳобларидан иршодга (пирлик дара-
жасига) мушарраф бўлганлар қўйидагилардир: Мав-
лоно Қосим, Мавлоно Ҳожа Али, Мавлоно Мир Ҳусайн,
Мавлоно Муҳаммад, Мир Абдул-Аввал, Мавлоно Бур-
ҳониддин, Мавлоно Лутфуллоҳ, Мавлоно Ҳусайн Турк,
Дарвиш Жомий ва бошқалар.

Нақл қилинишича, Ҳожа Убайдуллоҳ ўзларининг ки-
бор асҳоблари ҳисобланмиш Мавлоно Қосимни халқ
ҳожатини чиқариш учун хизмат юзасидан шоҳлар,
амирлар ёнига жўнатар экан. Шоҳлар ҳам у кишини
таъзим билан кутиб олар ва эл ҳожатини чиқараркан.
Мавлоно шу қадар ширин гуфтор ва мақбул киши
еканларки, у кишини бир кўрган одам сұхбатларини
қайта-қайта қўмсаб қоларкан. Ҳазрат Навоий ҳам
Мавлоно Қасим сұхбатларида бўлиб, уларнинг волиҳи
(мафтуни) бўлган.

Мавлоно Қосимнинг ўлими ибратлидир. Бир кун
Ҳазрат Убайдуллоҳнинг сўл биқйнларида санчиқ пай-
до бўлиб, барча табиблар унинг давосида ожиз ва ҳаз-
рат ҳаётлари хавф остида қолибди. Мавлоно Қосим
бу ҳолни кўриб, дард юкини ўзларига тилабдилар. Шу
дақиқадаёқ Ҳожа Убайдуллоҳ сиҳат топиб, Мавлоно
Қосимнинг сўл биқйнларига санчиқ ўтиби ва бир ҳаф-
тадан сўнг шу касаллик билан Мавлоно марҳум бўлиб-
дилар, яъни жонларини ўз пирларига фидо қилиди-
лар.

Атоқли ўзбек олимни Бўрибой Ахмедов «Улуғбек»
эссесида қўйидаги далилни келтирган: «Ҳожа Аҳрор
эл-юрт бошига катта ташвишлар тушган пайтларда,
яъни мамлакат уруш хавфи остида қолган вақтларда
қўл қовуштириб четда турмаган. Масалан, 1454 йили
Мовароуннаҳрга Абулқосим Бобир бостириб кириб,
Самарқандни қамал остига олганда, 1463 йили уч
ҳукмдор: Самарқанд подшоси Султон Аҳмад Мирзо
бир тарафдан, Андижон ва Фарғона ҳокими Умаршайх
Мирзо билан Тошкент ҳокими Султон Маҳмудхон икин-
чи тарафдан Ховос ёнида бир-бирига қилич ўқталиб,
лак-лак қўшинлар билан турганда, тахмінан ўша йил-
лар Абдуллатифнинг ўғли Муҳаммад Жўқий билан
амир Нурсаидбек Нурота ва Шоҳруҳия теварагида қўз-
ғолон кўтарганда Ҳожа Убайдуллоҳ Аҳрор бу можаро-
ларнинг ҳаммасига аралашиб, тарафқашларни ярашиш-
га мажбур этдилар (217—218-бетлар).

Демак, Хожа Убайдуллоҳ Ҳақ зикрини этиш билан бирга халқ гамини еган.

Хожа Аҳрори Валий деганлар: «Хожагон хонадонининг баъзисининг сўзи ва аҳволи баёнида ва уларнинг равишу тариқатидан, хусусан Хожа Баҳоуддин ва ул зотнинг асҳоби, қуддиса асрориҳум, маълум бўлурки, улар аҳли суннат ва жамоат эътиқодидадирлар ва шариат аҳкоми итоати ҳам Саййидул мурсалин йўли тобеълигини риоя қилурлар ва бандалик давомиким, Жаноби Ҳақ Субҳону Таолога огоҳликнинг давомидир, шуур ва вужудга ортиқча заҳмат етказмай сақларлар. Шундай экан, бу азизларни инкор этувчи гуруҳлар ҳасад ва қўрмисизликдан бу ишни қилурлар. Ҳавоу ҳавас, ҳасад говмижжаси аларнинг кўзини кўр қилибдур, ноилож үлардаги ҳидоят анвори ва валоят осорини кўролмаслар («Нафоҳтаул унс», 394—395-бетлар, Н. Комилов таржимаси).

Мұҳаммад Қози Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг шогирдлари бўлиб, «Силсилатул Орифин» китобининг муаллифидир. Али Сафийнинг «Рашаҳоту айнул ҳаёт», Мұҳаммад Қозининг «Силсилатул Орифин», Жомийнинг «Нафаҳатул унс», Навоийнинг «Насоимул мұҳаббат» ва бошқа ўнлаб китобларда Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валийнинг даража ва кароматлари дарж қилинган.

Нақл қилиурларки, Мавлоно Жаъфар деди: «Бир кечча тушимда ҳазрат Эшонни кўрдим ва сўрадимки, банда қай ҳолатда Худога ета олгай? Уйқудан уйғониб, Хожа Убайдуллоҳ ёнларига борсам, менга қараб, дедилар: «Агар банда ўзидан фоний бўлса, Худога етади!»

Жомий Хожа Убайдуллоҳни «Каъбам мақсади», Навоий «тариқат қутби», Бобур эса «Ҳазрат Убайдуллоҳ пирим» деганлар ва бу зотлар ўзларини Хожа Убайдуллоҳнинг муридлари санаганлар.

Хожа Убайдуллоҳнинг ўғиллари Хожа Яҳёдир. Тоҷик ҳалқининг классик шоири, зуллисонайн адаб Накибхон Туғрал Хожа Убайдуллоҳ авлодларидан ҳисобланади. Ул адабни 1919 йили қизил аскарлар отишган.

Маълумки, қизил империя ҳукмронлик қилган даврда Улуғбекнинг қотили, ҳалқни эзувчи руҳоний деб Хожа Убайдуллоҳга туҳмат қилинди. Лекин тарихий далиллар бу асоссиз, исботсиз туҳматни, уйдирма гапларни пучга чиқарди. Мавлоно Яъқуб Чархий: «Мусулмон бўлмоқ — одамлар дардига даво бўлмоқдир», деганлар. Ҳазрат Хожа Убайдуллоҳ доимо мана шу ҳикматга амал қилиб, нақшбандия пирлари каби на-

фақат одамзот дардига, балки ҳайвонон, наботот олами дардига ҳам даво бўлиб яшаганлар.

Хожа Убайдуллоҳ «Волидия», «Фикратул орифин», «Руқаот», «Хурсия» (ёки «Хавраия») асарларининг муаллифидирлар. «Волидия»ни ўзбек тилига Мирзо Бобур ихлосу эътиқод билан таржима қилган.

Хожа ўнлаб масжиду мадраса, мактаб қурдирган. Юзлаб камбағалларга бошпана, кўплаб толиби илмларга моддий ва маънавий ёрдам берганлар.

Бобур деганларки:

Хожалар Хожаси ул Хожа Убайд,
Ходиму чокари Шиблийу Жунайд.
Ҳолату мартабаси зоҳирдур,
Васфу таърифида тил қосирдур.

Қўйидаги табаррук байтларни Хожа Убайдуллоҳ Аҳорор ижод қилганлар:

Нақшбандия ажаб қофиласолоронанд,
Ки баранд аз роҳи ниҳон ба ҳарам қофиларо.
Аз дили солики, раҳ жазбаси суҳбаташон
Мебарад васвасаси хилвату зикри чиларо.
Қосире гар занад ин тоифаро таъни қусур,
Ҳошалоллоҳ, ки борорам ба забон ин киларо.
Ҳама шерони жаҳон бастаи ин силсилаанд,
Рубаҳ аз ҳийла чи сон бигсилад ин силсиларо.

Мазмўни: Нақшбандия пирлари ажаб сарбонлар-дирларки, яширин йўлдан карвонни **Макка сари** элтурлар. Суҳбатларининг жазбаси тарйқат солики қалбидан хилват вассасаси ва чила зикрини сурин ташлайди. Агар бирор калтафаҳм бу тоифани қусур-камчиликда таъна қилса, Худо сақласин, мен бундай сўзни тилга олмайман. Ҳаҳоннинг барча пирлари шу силсила занжирига боғланган. Тулки ҳийла ила занжирни уза олмас (Н. Комилов таржимаси).

МИРЗО УЛУГБЕК

Маълумки, Амир Темурнинг Жаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ, Шоҳруҳ номли ўғиллари бўлган. Муаррихларнинг ёзишича, 1494 йилда Умаршайх Бағдод яқинидаги қалъани ишғол қилишда ҳалок бўлган. Жаҳонгир 1376 йил вафот этган. Мирзо Мироншоҳ Табризда Қора Юсуфга қарши жангда (1389—1402) ҳалок бўлади.

Мирзо Улуғбек (1394—1449) Шоҳруҳнинг катта ўғлидир. Мирзо Улуғбекнинг исми Муҳаммад Тарагай бўлиб, у Темурнинг «беш йиллик уруши» (1392—1396) даври — Ироқ ва Озарбайжонга қарши юришида Султония шаҳрида туғилди. Улуғбекнинг онаси Гавҳаршодбегим Чифатой амирларидан Фиёсиддин Тархоннинг қизи эди. Муҳаммад Тарагай тарбияси билан Темурнинг хотини Сарой Мулкхоним шуғулланган.

Мирзо Улуғбек болалигидаёқ бобоси Темур изида «угурук» яъни, ҳарбий қўшин орқасида юради. У кўп шаҳарларда бўлган. Унга 1397 йилдан шоир, олим Ориф Озарий мураббий қилиб тайинланган.

Улуғбек ўн ёшга кирганда Амир Темур уни тўрт невараси қатори уйлантирди. Унинг қайлиғи Ўгай бека бўлиб, у Муҳаммад Султоннинг қизи эди. Ўгай беканинг онаси Олтин Үрданинг хони Ўзбекнинг (1312—1342) хонадонидан келиб чиққани учун Улуғбек ҳам Кўрагон номини олган. Муҳаммад Султон эса Улуғбекнинг амакисидир.

Амир Темур ўлгандан кейин унинг ўғли ва неваралари орасида тожӯ таҳт учун кураш бошланди. Самарқандни Халил Султон эгаллаб олган эди.

Фасиҳ Ҳавофийнинг ёзишича, Темур вафотидан сўнг унинг тирик қолган фарзанд ва неваралри ўттиз олтида экан.

XV асрнинг 20-йилларга келиб Шоҳруҳ бутун Темур меросини қўлида тўплаган эди. Улуғбек 1409 йилда Самарқандни, Иброҳим Султон 1414 йил Шерозни,

Суюрғатмиш 1418 йилда Қобул, Газна ва Қандаҳорни идора қилмоқда әдилар (ЎзССР тарихи, том, 473-бет).

Улуғбек 1409 йилдан бошлаб Мовароуннахр ҳокими бўлган. Шу боис жанг жадал, фитнаю фасод, мағлубияту ғалаба, қувончу қайғу гирдобига Улуғбек ҳам тушган эди. Лекин у пайғамбар алайҳиссаломнинг, бешикдан қабргача илм изла, деган ҳадисларига доимо амал қилган. Улуғбек Аҳмад Фарғоний, Форобий, Мусо Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Умар Хайём асарларини ўрганади. Ва бу мутафаккирлар орқали юон олимлари Афлотун, Арасту, Гиппарх, Птоломей билан танишади.

Фиёсиддин Жамшид Кошонийнинг ёзишича, Улуғбек донишманд бўлган. Қуръони каримнинг аксарият қисмини ёддан билган... Араб тили навҳ ва сарфини яхши ёзган. Шунингдек, фиқҳ (ислом қонуншунослиги)дан анча хабардор; мантиқ, маъноларнинг баёни ва усулларидан ҳам баҳабар. Ул зоти шариф риёзиёт фанининг барча тармоқларини мукаммал эгаллаган.

Улуғбек 1417 йил Бухоро шаҳрида, 1417—20 йилларда Самарқандда, 1432 йилда эса Фиждувонда мадраса қурдирган. Бухородаги мадраса дарвозаси пештоқига пайғамбар алайҳиссаломнинг: «Мусулмонларнинг барча эркак ва аёли илм олмоғи фарзди», деган ҳадислари ёзиб қўйилган. Мирзо Улуғбекнинг Фиждувонда қурдирган мадрасаси улуғ авлиё Абдулхолиқ Фиждувоний мақбараларининг қибла томонидадир. Нақл қилишларича, Абдулохолиқ Фиждувонийнинг ҳужралари ўрнида бу мадраса бино қилинган экан.

Улуғбек расадхонаси (1424—1429) бутун Фарбу Шарққа донг таратгандир. Унинг астрономияга оид «Зичи жадиди Қўрагоний» (1437) асари жаҳон тилларига таржима қилинган. Улуғбекнинг бу китоби 1685 йил Оксфордда, 1853 йил Парижда, 1917 йил Америкада, 1943 йил Лондонда ва бошқа жойларда босилиб чиққан. У «Тарихи арбаъ ва улус» («Турк улуси тарихи») китоби ва мусиқага оид рисолалар муаллифидир. У ўз «Зичи»да 1018 ўлдуз ҳолатини тасвирлаган.

Улуғбек қурдирган мадрасаларда илоҳиёт билан бирга, илми ҳайъат, тиббиёт, риёзиёт, хандаса, тарих, жуғрофия, илми аruz каби дунёвий билимлар ҳам ўргатилган. Қозизода Румий, Фиёсиддин Жамшид, Алоуддин (Али Қушчи), Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад ҳамда Мирзо Улуғбекнинг ўзи ушбу мадрасада мударрислик қилган.

Фиёсиддин Жамшиднинг астрономияга оид «Зичи

ҳоқоний», «Осмон карвони», математикага доир «Ҳисоб калити», «Доира ҳақида рисола», Қозизода Румийнинг «Арифметикага оид рисола», «Астрономиянинг моҳиятига доир изоҳлар», «Шакллар асосига шарҳ», «Синус ҳақида рисола»лари диққатга сазовордир.

Зайниддин Восифийнинг «Бадоиъул вақоиъ» асарида қайд қилинганки: «Улуғбек мадрасаси битгач, аниг саҳнида катта йиғин бўлди. Йиғинда Улуғбек Мирзодан сўрадилар: «Мадрасанинг биринчи муддарриси ким бўлғай?» Улуғбек Мирзо: «Барча илмларнинг саромади бўлғон киши ушбу мадрасага мударрис этиб тайинлангай», деб жавоб қилдилар. Ушбу йиғинда ҳозир бўлган ва гишт уюми устида ўлтурган бир шахс ўрнидан дафъатан туриб, Мирзога таъзим қилди ва: «Ушбу мартабага мен муносибдурмен», деди. Улуғбек Мирзо ани имтиҳон қилди, илму камолотига йиғонч ҳосил этгач, ани ҳаммомга олиб бориб, ювиб-тараб кийинтиришни буюрдилар. Ул зот Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад эди. Мадраса очилғон кунни Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад мударрис ўрнида биринчи дарсни ўқидилар. Дарсда олимлардан тўқсон нафари ҳозир эрди, лекин дарсни Улуғбек Мирзо билан Қозизода Румийдан бошқа ҳеч ким тушунмади».

Муаррихларнинг ёзишича, Мирзо Улуғбек 1416 йил шарқий Туркистонни ўз давлатига қўшиб олган.

Мирзо Улуғбек беш ўғил ва беш қиз кўрган. Ўғли Ибодуллоҳ Мирзо беш ёшарлигида, Абдуллоҳ Мирзо ўн уч ёшарлигида, Абдураҳмон Мирзо ўн икки ёшарлигида вафот этган. Абдулазиз Мирзони Улуғбекнинг ўғли Абдулатиф 1449 йил ўлдиртиради.

Абдулатиф буйруғига мувофиқ, Аббос Мирзо Улуғбекни ўлдирган. Ушбу мудҳиш воқеа 1449 йил содир бўлган эди. Абдулатифнинг номи тарихда падаркуш Шеруя, Мунтасирлар қаторида бадном бўлиб қолди. Тожу таҳт кўзни кўру қулоқни кар қилар экан. Низомий Ганжавий ёзганки:

Падаркуш подшоҳиро нашояд,
Агар шояд, ба жуз шаш моҳ напояд.

Мазмуни: падаркуш шоҳ бўла олмас, агар бўлса, ҳукмдорлиги олти ойга етмас.

Дарҳақиқат, Абдулатифнинг ҳам шоҳлиги узоққа бормади. Бобо Ҳусайн Баҳодир камонидан отилган ўқ падаркуш Абдулатифнинг барча қабоҳатларига 1450 йил 9 майда чек қўйди.

Улуғбекнинг қизларидан бири Робия Султонбегимни Абулхайрхон ўз никоҳига олган эди. Робия Султонбегим хондан икки ўғил кўрди. Улар Суюнчожаҳон ва Кунчкунчихонлардир.

Улуғ поляк астрономи Ян Гевелийнинг (1611—1687) «Астрономия даракчиси» номли китобида Мирзо Улуғбекнинг иккита сурати берилган. Биринчи суратда Улуғбек мунажжимлар илоҳи Ураниянинг ёнида овруполик тўрт йирик астроном — грек Птоломей (эрамиздан аввал тахминан 170 йил вафот қилган), немис шаҳзодаси Гасс (1532—1592), даниялик Тихо Браго (1546—1601) ва итальян Жан Батист Риччиоли (1598—1671) билан тасвирланган. Иккинчисида эса яна ўша Урания билан бирга жаҳонга донғи кетган тўққизта астроном тасвирланган (Б. Аҳмедов).

Давлатшоҳ Самарқандий «Тазкиратуш шуаро»да шундай ёзган:.. олим, одил, ғолиб ва ҳимматли подшоҳ Улуғбек Кўрагон юлдузлар илмида осмон қадар юксалиб борди, маоний илмида қилини қирқ ёрди. Унинг даврида фозиллар мартабаси чўққига кўтарилиди...

Фозиллару ҳакимларнинг яқдил фикрлари шуки, исломият замонида, балки Искандар Зулқарнайн давридан то шу дамгача Улуғбек Кўрагондек олим ва подшоҳ салтанат таҳтида ўтиргмаган. У отаси Шоҳруҳ баҳодир ҳукмронлиги даврида Самарқанд ва Моварунаҳни қирқ йил мустақил идора этди.

Улуғ ўзбек шоири Саккокий Улуғбекнинг замондоши эди. Шоир Саккокий Улуғбек ҳақида қўйидаги байтларни ифтихор билан битган:

Салотин дунёда кўп келдию кетти, сенингдек бир —
Фалакнинг гар тили бўлса ойтсунким қаҷон келди...

Фалак йиллар керак сайд этсаю келтурса илкига
Менингдек шоири турку сенингдек шоҳи донони.

Алишер Навоий ҳам Улугбекка бағишлиб ўлмас мисралар тизган:

Темурхон наслидин Султон Улугбек,
Ки олам кўрмади султон анингдек...
Билиб бу навъ илми осмоний,
Ки андин ёзди «Зичи Кўрагоний».
Қиёматга декинчи аҳли айём,
Ёзурлар онинг аҳкомиддин аҳком.

МУҲАММАД РАҲИМХОН ФЕРУЗ

Бухоро, Самарқанд, Хива — Шарқ гавҳарларири. Аср-асрлардан бери бу шаҳарлардаги обидаларни сайёҳлар бутун оламдан келиб зиёрат қиласидилар ва отабоболаримиз ақлига қойил бўладилар.

Қизил империя даврида Шарқдан чиққан шоҳларни «нодон», «жоҳил», «қонхўр», авлиё-алломаларни эса «фирибгар», «ёлғончи», Шарқ обидаларини «эскилик қолдиғи», «дину бидъат ўчоғи» деб талқин қилиш расм эди. Жумладан, Хива хони Муҳаммад Раҳимхон гарчи улуғ шоир, ҳафос бастакор, ижод аҳлига ҳомий бўлса-да, унга сарой феодал-клерикал адабиётининг намояндаси деган тамға босилиб, Феруз ижоди на ўрганилди, на тарғиб қилинди.

Муҳаммад Раҳимхон II тарихда Феруз (Феруз — баҳтили, саодатли деган маъноларни англатади) тахаллуси билан Девон тузгани, ўнлаб шоиру муаррих, бастакору меъморларга ҳомийлик қилгани, шунингдек Хоразм адабий муҳити тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб, унга раҳбарлик қилгани тарихий ҳақиқатдур.

Дарвоқе, шоҳга шоирлик тўғри келармикин? Бу шоирлик тўқликка шўхлиқмиди ё?..

Биз бир нарсани унутмаслигимиз керакки, қадимда шаҳзодалар тарбияси билан жиддий шуғулланганлар. Уларга диний илм билан бирга дунёвий билимлар ҳам ўқитилган. Ҳандаса, жуғрофия, фалакиёт, мусиқа, адабиёт пухта ўргатилган. Шаҳзодаларга ҳам жисмоний, ҳам руҳий тарбия зарур саналарди. Чунки тоҷу таҳт эгаси олим билан олимдай, саркарда билан лашкарбошидай гаплашиб билсин, уларнинг қадрига етсин, улар орасидан истеъдолисини ажратиб билсин.

Буюк истеъдол соҳиби Феруз 1844 йил Хивада туғилган. Феруз отаси Саййид Муҳаммадхон ўлимидан сўнг таҳт эгаси бўлди. Бу воқеа 1863 йилга тўғри ке-

ләді. Ү 16 ёшдан хонлик тожини кийгап. Мұаррихлар Раҳимхон II нинг хонлик даврини 1863 йилдан 1910 йилгача деб ёзғанлар. У 1910 йил вафот этган.

Ферузшунос олима Г. Исмоилованинг ёзишича, Хива ва унинг теварак-атрофидаги шоир, адабиётчи, мұаррих, мусиқашунослар саройга йиғилиб, бир адабий марказ вужудга келтирилган.

Феруз раҳбарлигига Табиийнинг «Мажматуш шуаро», Баёнийнинг «Шажараи Хоразмшоҳи» асарлари яратилган. «Мажматуш шуаро»да Феруз саройида йиғилган ўттизга яқин шоирлар ижодидан намуналар берилген. Биз Хоразм адабий муҳити ҳақида бу түпламдан етарли маълумот олишимиз мумкин.

XIX асрнинг ўрталарига келиб Хоразм маданий ҳаётида алоҳида тараққиёт юз берди. Илгари вайрон бўлиб кетган бинолар қайтадан тикланди. Янгидан суғориш иншоатлари, карвонсаройлар ва 60 га яқин масжид, мадраса барпо қилинди.

Нодир истеъдод эгаси (Матниёз) Комил Хоразмий оддий ҳаттотлиқдан Мұҳаммад Раҳимхон замонида мирзабошилик лавозимиға кўтарилди, 1873 йилда эса девонбеги мансабига тайинланди. Комил Хоразмий «Рост» мақомига бастлаган «Мураббаи Қомил» ва «Пешрави Феруз» кўйларининг нотаси айни замонда ҳам машҳур.

Мұҳаммад Ризо Огоҳийнинг «Иқболи Ферузий» (ёки «Шоҳиди иқбол») номли тарихий асари Феруз ҳукмронлик қилган давр воқеаларига бағишиланган.

Огаҳий, Комил Хоразмий, Рожий ва бошқа адиллар кўплаб асарларни форс-тожик тилидан ўзбекчага таржима қилганлар. Атоқли таржимашунос Н. Комилов тўғри таъкидлагани каби, бу даврда Хоразм таржимачилик мактаби пайдо бўлган эди.

Бу вақтга келиб «Маҳфилоро», «Бадоевул вақоеъ», «Ҳафт кишвар», «Вомиқ ва Узро», «Меҳру Моҳ», «Баҳори дониш», «Чор дарвиш», «Анвори Суҳайлий», «Шоҳнома», «Гулистан», «Аҳлоқи Мұҳсиний», «Латоиф уттавоиф» каби асарлар форс-тожик тилидан ўзбекчага ўғирилди.

Мұҳаммад Раҳимхон II Хивада тошбосма ташкил этиб, китоб чол этишни ҳам йўлга қўйган.

Феруз ҳукмронлик қилган давр ғоятда алғов-далғов бўлиб, хонликлар орасида ўзаро низо кучли эди. Бухоро амирлиги, Қўқон хонлиги, Хива хонлиги орасида бирлик йўқ эди. Мана шу қарама-қаршиликлардан

чор Россияси усталиқ билан фойдаланди. 1866 йил Россия қўшнилари Бухоро чегараларига бостириб кирди. 1868 йилга келиб Бухоро амиирлиги, Қўқон хонлиги Россияга тобеъ бўлди.

1873 йил Кауфман раҳбарлигига жами 13 минг кишидан иборат қўшин, 56 тўп-замбарак билан Хива га қарши юриш бошлади. 1873 йилнинг 29 май куни Хива эгалланди. Аммо Хива ўрислар томонидан ишғол қилинишидан олдин, бу ерда тўнтариш бўлиб, Мұҳаммад Раҳимхон II ўрнида унинг укаси Отажон тўра хон деб эълон қилинган эди. Хива ишғол қилингандан сўнг Кауфман Мұҳаммад Раҳимхон Ферузни яна тахтга ўтиргизди.

Россиянинг Хивага кўз олайтириши Пётр I даврида бошланган. Тарихдан маълумки, Пётр I нинг Бекович — Черкасский бошлиқ экспедицияси 1714—1717 йилда Хива остоналарида тор-мор қилиб ташланган, кейинроқ В. А. Перовский экспедицияси (1839—1840) ҳам барбод бўлган эди.

Рус чоризмининг босқинчилик сиёсатини . ёқлаб вице-канцлер Горчаков ёзди: «Бу (яъни босқинчилик) шароит тақозоси бўлиб, бошқа давлатлар ҳам худди шундай қилтан. Масалан, Франция Жазоирни, Голландия ўз мустамлакаларини, Англия Ост-Индияни, хуллас давлатлар манфаатпарастлигидан кўра нойилож зарурият тақозосига биноан мана шундай йўлдан (яъни босқинчилик йўлидан) боришимиз муқаррар бўлиб қолди (ЎзССР тарихи, 11-том, 20-бет).

Худдии шу китобда генерал-губернатор С. М. Духовский ўз ҳукуматига мурожаат қилиб ёзган хатида: «... бу ердаги аҳолига одамийлик ва инсонпарварликнинг кенг негизларини қўллаб бўлмайди», деган. Туркестонни бошқаришда чоризм маҳаллий меҳнаткашларни эзиш, уларнинг ҳуқуқларини назар-писанд қиласликка асосланган эди.

Мұҳаммад Раҳимхон II мана шундай даврда яшаб, ҳукмронлик этиб, ижод қилган. Муаррихларнинг тарьида, у «Шашмақом»га ўн учта куй басталаган.

Ҳасанмурод қори Мұҳаммадамин ўғли Лафасий, нинг «Хива шоирлари ва адабиётчиларининг таржимаи ҳоллари» тазкирасида қўйидаги ҳикоят келтирилган: «Доий — Юсуф Ҳожи номи билан машҳур бўлиб, ҳамма вақт Хива уламо ва сипоҳиларини мазаммат (мазах) этиб, ҳақорат қилиб юрур эрди. Феруз эса Доийнинг ҳурматини жойига қўяр, унга инъом бериб турар-

ди. Мұҳаммад Раҳимхон Доийни шул тариқа сипоҳий ва уламоларни ҳақорат қилиб, мазаммат этишидан воқиғиңиң қарамай, уни масжиди Калонда воизлик мансабига тайинлады. Доий масжиддаги вәззларида ҳам вазирлар ва уламоларни танқид қилади ва улардан шикоят этиб туради. Анинг ҳар бир гапини хонга етказиб турардилар. Бир кун хон Исломхұјага: «Бугун нақордан жума масжидига боргил ва воиз насиҳатларини яна әшитиб келгил», деб фармон берди. Исломхұја үзининг яқинларини олиб, намозга борди. Юсуф Ҳожи уларни күриб, мазаммат этиб айтади: «Фуқаро — дәхқонларга жабр-зулм этиб, аларнинг манглай тери билан топилған ақчаларини олиб, бундай ақчалар билан мадраса, масжид бино қилдурса, қандоқ савоб бўлур? Бундай ишларнинг жазосини топсалар керак...» Исломхұја ушбу гапларни хонга сўзлаб беради. Хон ҳеч нарса демай, Доийга сарупо инъом этади.»

Куйидаги шоҳ байтлардан иборат ғазал Ферузникидир:

Нечук оғат әдинг, эй сарвқомат,
Бошимга солди ишқинг юз қиёмат.
Қиёмат шўришин жаҳонга солдинг,
Жаҳондин мунъадам¹, бўлди фарогат.
Фарогат истаган, чиқсун жаҳондин,
Топилмасдур тирикликда саломат.
Саломат аҳли бошига фалакдин
Даме тинмай ёғар санги маломат.
Маломат тошидин озурдадурлар
Бу кўхна дайрда аҳли фаросат.
Фаросат хайлиниң оллида бўл қул,
Бошингга солмайин чини малолат.
Маломат чекмайин десанг жаҳонда,
Худонинг берганига қил қаноат.
Қаноат бирла сабр ўлса санга иш,
Ҳар ишда қилмагунг ҳаргиз надомат.
Надомат бирла умрим ўтди, ё Раб,
Етур тонгла Расулингдин шафоат.
Шафоат жомидин саршор қилғил
Ҳазин Ферузни шоҳи рисолат.

¹: Мунъадам — йўқолмоқ

МУНДАРИЖА

Имом Ал-Бухорий	3
Исмонл Сомоний	8
Хожа Аҳмад Яссавий	12
Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний	16
Паҳлавон Маҳмуд	20
Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд	25
Амир Темур	30
Хожа Аҳрор Валий	35
Мирзо Улугбек	40
Муҳаммад Раҳимхон Феруз	44

Адабий-бадиий нашр

Садриддин Салим Бухорий

ТАБАРРУК ЗИЁРАТГОҲЛАР

Муҳаррир *Нортӯҳта Қилич*
Бадиий муҳаррир *Темур Саъдулла*
Мусаввир *C. Ўйғун*
Техн. муҳаррир *Ўльяна Ким*
Мусаҳҳиҳ *Зарифа Маннопова*

ИБ № 45

Босмахонага берилди 17.XI.93. Босишига рухсат этилди. 25.XII.93. Бичими
 $84 \times 108^{1/2}$. Юқори босма. Адабий гарнитураси. Шартли босма тобоги. 2,52.
Нашр тобоги 2,39. Шартнома 75—93. Буюртма № 332. Жами нусха 75000.
Баҳси шартнома асосида.

«Ҷизувчи» нашриёти 700129. Тошкент, Навоий кӯчаси, 30-үй

Дилшод ҚИЛИЧНИНГ «Туронод» кичик корхонаси 700129. Тошкент,
Навоий кӯчаси, 30-үй.

Узбекистон Давлат Матбуот Қўмитаси ҳузуридаги Тошкент китоб-жур-
нал фабрикасида босилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кӯчаси, 1-үй.

سخنوار
دوقل
خانم
پروردگار